ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ Р Е Ц Е Н З И И

Հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա. 3 հատորով, կազմեց ՀՈՎՀ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Հայկական ՍՍՌ Պետգրապալատ, Երևան, հատ. I, 1954, հատ. II, 1956, հատ. III, 1957:

Աշխատությունը, ուր այժմ ունինք մեր առջև, իր մեծադիր ծավալով (3 հատոր, ավելի քան 2000 էջ) և իր ընդգրկած լայն ծրագրով (Հայ պարբերական մամուլը սկիզբեն մինչև մեր օրերը՝ 1794—1956), ուշագրավ է արդարև ու կներկայանա առաջին փորձը իր տեսակին մեջ։ Ասով ալ թերևս արդարանան մեր հետաքրքրությունն ու կանխակալ ակնածանքը աշխատության մը հանդեպ, որ, հեղինակին իսկ հայտարարությամբ՝ տասնյակ տարիներու որպես արդասիք կներկայանար մեզի։ Իսկան էր, սակայն, թե ի՞նչ դրական արդյունք պիտի ստանայինք, թափանցելով աշխատության ներքին ծալքերուն, ուրիշ խոսքով՝ կշիռքի դարնելով արժեքը խոստումին և անոր գործադրության։ Փորձենք։

I հատորով հեղինակը տված է հայ պարբերական մամուլի ծագումն ու զարգացման ընթացքը՝ 1794-են մինչև 1909 թվականը։ Նկատի ունեցած է 272 հրատարակություններ։ II հատորով ներկայացված են 1900-են մինչև 1956-ի վերջավորությունը լույս տեսած պարբերականներ, 1174 անուն, իսկ III հատորը նվիրված է հայ բոլշևիկյան մամուլին (1902—1920) և սովետահայ մամուլին (1920—1954), 390 անուն։ Ընդամենը նկատի առնված են 1836 հայերեն և 45 օտար լեզվով պարբերական հրատարակություններ։ Այս թիվերը, ավելորդ է ըսել, թե չափազանց պակասավոր են։

Հատորներեն յուրաքանչյուրն ունի նյութի դասավորումներ հետևյալ ձևով. 1. Առաջաբան. 2. Հայ պարբերական մամուլը (բուն նյութը՝ ժամանակագրական կարգով։ Աշխատության մայր երակն է). 3. Այբբենական անվանացանկ հեղինակների, թարգմանիչների և դրախոսողների. 4. Բովանդակություն (ցանկ հայ պարբերական մամուլի, այբբենական կարգով)։ Ինձ կթվի, սակայն, թե կարելի էր ասոնց վրա ավելցնել ուրիշներ ևս, ոչ նվազ էական, որոնցմե գործը պիտի օգտվեր, ինչպես՝ 5. Հայ պարբերական մամուլը ըստ հրատարակության վայրերու. 6. Այբբենական անվանացանկ խմբագիրներու և հրատարակիչներու. 7. Ցանկ տպարաններու, ուր լույս տեսած են մեր պարբերականները։ Ազյուսակաձև այս փոքր լրացումները, որոնք զգալի չափով պիտի դյուրացնեին ուսումնասեր ընթերցողին պրպտումները այդ մարզին մեջ, մեծ աշխատանքի մը պիտի չկարոտեին կկարծեմ։

Մատենագիտության նպատակն է տալ ընտրված նյութի, ներկա պարագային՝ մամուլի, արտադրության ամբողջական և սիստեմատիկ դասակարգումը, ի սպաս մասնագիտական ուսումնասիրության։ Գրախոսվող աշխատությունը լիովին իր նպատակին ծառայած պիտի ըլլար, եթե անոր հարգո հեղինակը հայտնաբերած ըլլար ավելի ջանադրություն և բծախնդիր վերաբերմունք։ Այդպիսով վերացված պիտի ըլլային գեթ որոշ չափով այն թերիներն ու աղավաղումները, որոնք, դժբախտաբար, կան աշխատության մեջ։

Որպես հիմնական թերիներ, առաջին իսկ ակնարկով նկատելի են աշխատանքի հետևողական դրության պակասն ու կամայական զումները փաստական նյութերուն։ Հակառակ տրված հավաստումներուն (Ա հատոր, Առաջաբան, VII), հարկ եղած կարևորություն չ՝ ընծայված մատենագիտական (բիբլիոգրաֆիկ) կարգ մը տարրական սկզբունքներու պահպանման։ Քիչ չէ թիվը այն պարբերականներուն, որոնց պակսած են մատենագիտական էական ծանոթություններ և հրատարակչական ցուցանիշներ։ Չեն հիշատակված յուրաքանչյուր պարբերականի զարգացման ընթացքը, խմբագրական, բովանդակության (հետևած ուղղության), ծավալի և տպագրական տեսակետներե ինչպիսի փուլերե անցած և ինչ փոփոխություններու ենթարկված ըլլալը։ Այսպես, նշանակելով պարբերականի մը հրատարակության տարին, չէ ըսված, թե ան քանի՞ թիվ է լույս տեսած (անշուշտ՝ երբ հնարավոր է), ե՞րբ սկսած և քանի՞երորդ թիվեն դադրած։

Անբացատրելի կմնա նյութերու ցանկավորման հանդեպ ստեպ կիրարկված սահմանափակումը։ Հեղինակը, ջանալով արդարացնել այս բացը, կրսե. «Մենք չենք ավել լրագրերի հոդվածների նկարագրություններ, որովհետև տասնյակ հատորներ կպահանջեր» (Ա հատոր, Առաջաբան, VIII)։ Կասկած չկա, թե տեղի խնայողություններ չի կրնար խնդրո առարկա ըլլալ մատենագիտության մեջ։ Բիբլիոգրաֆիկ ընդհանուր բնույթի գործեր մշտական հրատարակվող երկասիրություններ չեն։ Պարբերական մամուլին, հատկապես լրագրության մեջ են ցրված վերջին ավելի քան մեկուկես դարու մեր մտավոր և հասարակական կյանքը պատկերող գրություններեն շատեր։ Հայ բիբլիոգրաֆին վրա պարտ կծանրանա առավելապես այդ թերթերու մոռցված այունակներեն տարիներու ընթացքին կորսվելու դատապարտված նյութերը լույսին բերելու շնորհակալ աշխատանքը, մանավանդ, երբ նկատի ունենանք, թե այդ «իրավագրկված»-ներուն մեջ կան «Մշակ»-ի, «Նոր Դար»-ի, «Արևելք»-ի, «Հայրենիք»-ը, «Բյուզանդիոն»-ի և այլոց նման հրատարակություններ, որոնք նշանակալից դեր են խաղացեր մեր գրականության զարգացման և աճի գործին մեջ։

Սակայն լրագրական հոդվածներու նկարագրությունը չէ միայն, որ անտեսված է գրախոսվող աշխատության մեջ։ Հոն չեն հիշատակված նյութերը նաև մեր շատ մը պարբերականներու և տարեգրքերու։ Առնենք, օրինակ, Կ. Պոլսո Ազգ. հիվանդանոցի «Տարեցույցները»։ Ասոնք մեր գրական հայտնի դեմքերեն դոկտ. Ն. Տաղավարյանի, Հրանտ Ասատուրի, Դ. Խաչկոնցի, Մ. Օրմանյանի, Ա. Աթոյանցյանի, Թ. Ազատյանի և այլոց խմբագրությամբ՝ 26 տարիներ լույս տեսած, ունեցած են փայլուն շրջաններ, որոնց մասին ոչ իսկ դույզն ակնարկություն կա։ Նույն զանցառումը նկատելի է «Տաթև», «Ժողովրդական», «Հայուն», «Հայկաշեն», «Ֆրանսահայ», «Կյանք և արվեստ», «Եգիպտահայ», «Ասորիահայ», «Ամերիկահայ» «Ամենուն նոր», «Բժշկական» և այլ տարեցույցներու, ինչպես նաև «Քննասեր», «Շանթ», «Ծիածան», «Ասրուշան», «Նավասարդ», «Կյանք և արվեստ» և այլ պարբերական հրատարակություններու վերաբերմամբ։ Բիբլիոգրաֆիկ տեսակետով զգալի թերիներն գերծ չեն նաև նկարագրությունները սովետահայ պարբերականներեն «Հոկտեմբեր-Նոյեմբեր» տարեգիրքի (Գ հատ. 497), որուն ոչ բովանդակությունը և ոչ ալ խմբագրական կազմն (Զարենց, Բակունց, Զուրաբ) են հիշված, «Հայաստանի» (Գ. 483), «Արշավի», «Վրաստանի սովետահայ գրողների» (Գ. 497), «Գրական թերթի» (Գ. 112), «Պրոլետարի գրական հավելվածի» (Գ. 484) և այլն։

Լրիվ պահպանված չէ նաև ժամանակագրական կարգը։ Պարբերականները դասավորված են նախապես ըստ տարիներու, ապա տարեթիվերու ներքև վերածված են այբբենական կարգի, ինչ որ տեղի ված է որոշ վերիվայրումներու։ Այս պարագան նկատելի է մասնավորապես այն թերթերու մոտ, որոնք ժամանակի ընթացքին մեկեն ավելի անվանափոխություններու ենթարկված են և կամ իրենց դադարումով ծնունդ ված են ուրիշներու։

Մատենագիտական աշխատություն մը լիարժեք և վստահելի կդառնա, երբ տրված տեղեկություններն ու նյութերու նկարագրականը բաղված ըլլան de visu. ուղղակի սկզբնաղբյուրներեն, ա՛յն թերթեն կամ գրքեն, որու մասին կխոսվի։ Մեր իրականության մեջ, ի մասնավորի մամուլի վերաբերմամբ, այդ բանը դժվար իրականանալի համարված է, նկատի ունենալով հայերեն հրատարակությանց տարապայմանորեն ցրված վիճակը աշխարհի չորս դին, իսկ մեկ մասն ալ հազվագյուտ բիբլիոգրաֆիկ միավորներ են այսօր։ Գրախոսվող աշխատության հեղինակը կրնա ինքզինքը բախտավորներեն նկատել, որ ունեցած է իր տրամադրության տակ Հայաստանի և Սովետական Միության հարուստ գրադարաններն ու հնարավորություն՝ օգտվելու անոնց մեջ պահպանվող հայ պարբերական մամուլի ամենաճոխ հավաքածոներեն։ Այդպիսի պայմաններու մեջ տարված աշխատանք մը պիտի խոստանար հնարավորին չափ կատարելատիպ գործ մը ներկայացնել մեզի։ Յավ ի սիրտ, հեղինակը չէ հաջողած լրիվ արժեքավորել այդ բոլորը, չէ կրցած լավագույնս օգտվիլ իր ձեռքին տակ ունեցած ապրյուրներեն և այլ բազմաթիվ կարելություններեն։ Բիբլիոգրաֆիայի մը առհասարակ թույլատրված չէ ոչ իսկ տպագրական վրիպակներ ունենալ, մինչ հոս մենք ականատեսն ենք գիտական և տեխնիկական բազմաթիվ անճշտություններու, փաստական նյութերու աղավաղումներու, շփոթությանց, բացթողումներու և խեղաթյուրումներու։

Փափագելով ավելի առարկայական ըլլալ դիտողություններուս մեջ ու նաև որոշ չափով դյուրացնելու համար նյութի հետագա վերամշակման որևէ աշխատանք այդ ուղղությամբ, պիտի փորձեմ հոս անցողակի կանգ առնել մեկ բանի մասնանշումներու վրա, տալով անհրաժեշտ ճշտումներն ու լրացումները։ Ասոնցմով կհուսամ համեստ նպաստս բերած

բլալ աշխարհի չորս կողմերը ցրված մեր մասուի համագրումի և ցանկավորումի գործին։

Ա. հատոր, էջ 24. Լրո գիր մեծի տերությանց Սամանյան, Կ. Պոլիս... 1832—1850։ Հարկ է ճշտել ու մանրամասնել. Պոլսահայ առաջին թերթ։ Ֆրանսայի լրագրող Ալեքսանդր Բլաբի խմբագրությամբ լույս տեսնող «Moniteur Ottoman» պաշտոնաթերթին հետևողությամբ հրատարակվող թուրքերեն «Թագվիմի Վաղայի» թերթին հայերեն հրատարակությունն է եղած, որ սկսած է լույս տեսնել նույնին 12-րդ թիվն ապին, 13/26 հունվար 1832-են մինչև 1833 թ.։ 1840—1841-ին նույնը լույս տեսած է «Թագվիմի Վաղայի» անվան տակ, հայատառ թուրքերեն, որուն միջոց մը խմբագիրն է եղած Պոլսո Հայոց պատրիարքարանի թուրքերենի դիվանագիր Գեորգ Գրիգորյանը։ Երկու տարվան դադարե հետո, 1843-ին հրապարակ եկած է «Ճերիտեի հավատիս» անունով, նույնպես հայատառ թուրքերեն։ 1846-ի օգոստոսին վերակոչված՝ «Հայտարար գիր լրո մեծի տերության» անունով, զուտ հայերեն, և շարունակված լույս տեսնել «Սուրհանդակ բյուգանդյաց» անվան տակ, ավելի հայացված, մինչև 1850 թ.։ Տպագրություն Աբրունի տպարանի (Մաթպատի Ամիրե), որու վարիչներն են եղած հաջորդաբար Պողոս Արապյան Ապուշեխցին և Հովհաննես Մյուհենթիյան։

Ա. 136. Բաներ պատրիզական, Պարտիզակ, 1848... Ճշտել. «Բանրեր պարտիզակյան», Պարզեհիկ (Պարտիզակ)։ Հրատարակիչ Հովհ. Սարեն Մկրյան (ապա՝ Հովհ. ա. բ.)։ Ձեռագիր, շարաթաթերթ։ 1847, լույս տեսած է 6 թվի չափ։ Միանգամայն (երկու էջ)։

Ա. 265. Միություն, Հանգես Հաշտենից, Զմյուռնիա, 1860... Ճշտել. սույն թերթը՝ 3 ամսվան դադարե մը հետո վերսկսած է իր հրատարակությունը 1861 սեպտ. 1-ին և շարունակված մինչև 1862-ի վերջերը։ Մասնավոր խմբագիր չի ունեցած։ Հաշտենից Ընկերության անունով վարած են թերթը և աշխատակցած անոր՝ Սարգիս Միրզա Վանանդեցի, Տ. Հ. Թ. Սավալանյան, Մատթեոս Մամուրյան և Գալ. Կոստանդյան։ Լույս տեսած է 19 թվի չափ։

Ա. 267. Աեր. տասնօրյա, Կ. Պոլիս, 1860—1864։ Ճշտել. սկիզբը եկած է կիսամսյա. Ը տարին՝ շաբաթաթերթ, աշխատակցությամբ Ա. Մ. Գարագաշյանի։ Գ տարին (1863)՝ կիսաշաբաթաթերթ՝ «Մտերիմ ժողովրդյան» ենթախորագրով։ Դ տարին՝ տասնօրյա։ Դադրած նույն 1864-ի վերջը։ 1870-ի ապրիլին վերահրատարակված է որպես երկօրյա, ամսվան մը չափ, Օգսեն Խոճասարյանի խմբագրած «Օրագիրին» փոխարեն, 12 թվի։

Ա. 270. Մաղիկ..., Զմյուռնիա, 1861—1907։ Ճշտել. լույս տեսած է 1861—1867 թվականներուն, դադրած՝ 1867 նոյեմբերին՝ վերջնականապես։ Վերջին տարին տպված Կ. Պոլիս, Սրամյան-Արևելյան և Ռ. Հ. Քյուրքճյան տպարաններուն մեջ։

Ա. 304. Սիոն..., Երուսաղեմ, 1866—77. Նոր շրջան 1927—30։ Ճշտել. լույս տեսած 1930-են ալ ապին. կշարունակվի ցարդ։

Ա. 470. Ընդարձակ տարեցույց Ս. Փրկչի Ազգ. հիվանդանոցի. Կ. Պոլիս, 1883—1930։ Ճշտել. «Ընդարձակ օրացույց Ս. Փրկչի Ազգ. հիվանդանոցի» Ա—Ժ տարի, 1900—1910 և 1924։ Նոր շրջան՝ 1925-ին՝ կոչված «Ընդարձակ տարեցույց...», 1925—1948։

Ա. 483. Հայն, շաբաթաթերթ, Վառնա, 1884—1886։ Ճշտել. Հայն, Sapathagan Lura-Qir Kahakagan, Asqain, Gronagan iev Usumnagan, Organ Haï qahtaganuthiantz i Europa, Haieren iev fransieren. Responsable G. Gasparian, Redacteur A. J. Joannesian.

Ա. 488. Եվա..., Կ. Պոլիս, 1886—1887, հրատ. Մ. Գալենտեր։ Ճշտել. անտեղի է իր տիշատակությունը պարբերականներու կարգին։ Իգական սեռի հատուկ ձեռագիրության ուսեցույց-գասընթաց մըն է, գրքի ձևով լույս տեսած՝ այլեայլ թվականներու։

Ա. 488. Իրավունք, Վառնա, 1885։ Ճշտել. կիրատարակվի չորեքշաբթի և շաբաթ օրերը, հայերեն և ֆրանսերեն (հրատ.)։ Խմբագրական մասնաժողով Իրավունք լրագրոյ Հայրենասիրաց ընկերության ի Վառնա։ Պատ. խմբագիր Թագվոր Փափազյան. 1885, լույս տեսած է 21 թիվ, 4 էջ, վերջին էջը՝ ֆրանսերեն։

Ա. 605. Արտերա, տունդարերեն ամսագիր, Կերլա, 1887—1889։ Ճշտել. նույն թերթը՝ որպես տարբեր հրատարակություն, հիշված է նաև Բ հատորին մեջ (էջ 20) Armenia, Szamosujvar, 1901։ Այս երկու հիշատակությունները ալ միևնույն պարբերականին կպատկանին։ Կերլա և Szamosujvar միևնույն քաղաքն են, նախկին Հայաքաղաքը (Armenopolis)։ Լույս տեսած է 1887—1907 տարիներու ընթացքին, դադրած 1907-ին՝ խմբագրին Kristor Szongot (գոկտ. Խաչիկ Սոնկոթյանի) մահեն քիչ հետո։ Հ. Մ. Պոտուրյան, ուզելով կյանքի վերակոչել այս պարբերականը, 1912-ին նույնին ասի մեկ բացառիկ թիվը լույս ընծայած է հունգար լեզվով։

Ա. 560. Արեգակ, շաբաթաթերթ, Վենա Հոպորն, 1888, խմբ. Հ. Էկինյան, և Ա. 615. Ամատուրյուն, լրագիր, Նյու-Յորք, 1890—1892, խմբ. Հ. Էկինյան։ Ճշտել. այս երկու թերթերը լույս տեսած են նույն խմբագրության

տակ, որպես իրարու հաջորդող հրատարակություններ։ Ասոնցմէ «Արեգակը» լույս տեսած է 1—13 թիվ, որու գաղարումեն հետո 1889-ին հրապարակ ելած է «Մուրհանդակ» անունով և տեսած՝ 1—25 թիվ։ Կարճատև դադարէ հետո շարունակված է «Ազատություն» անվան տակ, 1890—1892 տարիներուն, 26—59 թիվ։ Բոլորն ալ Հ. Էկինյանի խմբագրության տակ, հայերեն և անգլերեն։

Ա. 669. Երավունք, Վառնա... 1896—1900։ Ոչտել. լույս տեսած է 1896—1911 տարիներու ընթացքին, նախապես որպես կիսաշաբաթաթերթ, 1909—1911-ի ընթացքին՝ որպես շաբաթաթերթ։ Տեր և հրատարակիչ Հակոբ Կուրպեթյան։ Ճիշտ չէ թե հրատարակվեր են նաև ֆրանսերեն հոդվածներ։

Ա. 674. Հայելի.... Վառնա, 1897—1903։ Ոչտել. լույս տեսած է Վառնայի մեջ 1897 ապրիլեն մինչև 1902 օգոստոսի վերջը, 1—260 թիվ։ Խմբագիր Տ. Փափազյանի Եպիսկոպոս փոխադրվելովը՝ Աղեքսանդրիայի մեջ թերթը լույս տեսած է տարիի մը չափ, 1903—1904 թվականներուն, 261—304 թիվ։

Բ. հատոր, էջ 12. Վենետիկ.... Վենետիկ, 1901—1906, 1909, 1927։ Ոչտել. ունեցած է նաև հաջորդական հրատարակություններ. 1947-ին՝ նվիրված «Բազմավեպի» հարյուրամյակին (1843—1943), և 1949-ին՝ ի հիշատակ Մխիթար արքահոր մահվան Բ դարադարձին (1749—1949)։

Բ. 20. Հանդես հայագիտության. Zeitschrift fur Arm. Philologie. Ոչտել. լույս տեսած են երկու պարբերագրեր, 1903 և 1904 տարիներու ընթացքին, VIII+352 և 320 էջերէ բաղկացած։ Marburg-ի մեջ։

Բ. 37. Դիտություն. ամսաթերթ, Լոզան, 1904։ Ոչտել. լույս տեսած է մինչև 1909 թվականը, անկանոն կերպով։ Ա. տարին՝ Հայկազյան տպարան, Լոզան, Բ տարին (1908—1909)՝ Փարիզ, Ներսեսյան տպարան։

Բ. 39. Արզուվանդ. կիսաշաբաթաթերթ, Վառնա-Ռուշչուկ, 1905, 1—17։ Շարունակություն «Հայաթերթի»։ Ոչտել. տարակուսելի է այս անունով թերթի մը գոյությունը։ Նույնին հիշատակություններ բրած էր ասկն առաջ նաև Գ. Լևոնյան (Հայոց պարբ. մամուլը, 1934, էջ 43, թ. 323), վստահաբեն օգտվելով Հ. Ռ. Կարապետյանի մեկ սխալագրությունեն (Հ. Ռ. Կարապետյան, Լիակատար ցուցակ հայերեն լրագիրներու..., Վիեննա, 1924, էջ 40, թ. 461)։ Արդ, որքան ինձ ծանոթ է, այդ անունով ոեվ հրատարակություն չի՛ գտնվիր ոչ Վիեննայի Մխիթարյանց դրապահոցին մեջ և ոչ այլուր։ Ըստ իս, այդ անճշտությունը ծնունդ առած է դպրած «Հայաթերթի» թռուցիկ մեկ հայտարարությենեն, ուր կծանուցվի ի մասն հրատարակվելիք «Արգավանդ» թերթի մասին (Հավելված «Հայաթերթի», Վառնա, թ. 124, 1904 նոյ. 13)։ Ըստ իս, «Արգավանդ» անունով թերթ լույս չէ տեսած։ Ի դեպ, ասկն առաջ ալ, նման թռուցիկ հայտարարության մը և թյուր տեղեկություններու զոհ երթալով, մեր մամուլի անցյալով զբաղող հեղինակներ (Լեո, Հ. Ռ. Կարապետյան, Գ. Լևոնյան) հիշած էին ռումանահայոց մեջ «Արոր» անվամբ շաբաթաթերթի մը հրատարակված ըլլալը 1892—1894 թվականներուն։ Հայտնի է, թե այդ հիշատակության անճշտություններ հերքվեցավ մեզմե առաջին, «Արորի» լույս տեսած չըլլալու փաստով։ («Բազմավեպ», 1937, էջ 203)։

Բ. 39. Ասպարեզ. թերթ, Փարիզ, 1905—1908—1920 (Ֆրեզնո)... Ոչտել. «Ասպարեզ», հանդես կիսամսյա, տնտեսական, վաճառականական, գրական և ընկերաբանական. նույնը ֆրանսերեն՝ Asparez, Revue mensuelle commerciale, economique, litteraire et sociologique, Publiee sous le patronage du Syndicat National de la Presse.... de France. Լույս տեսած է 1905-ին՝ թ. 1—2, 1909-ին՝ թ. 1 և 1910-ին՝ թ. 1։ Այսքան։ 1920-ին լույս չէ տեսած և ոչ մեկ կապ ունի Ֆրեզնոյի նույնանուն թերթին հետ։

Բ. 56. Բազմիկ..., Թիֆլիս, 1905—1909։ Եղել է երկօրյա, ապա օրաթերթ։ Ոչտել. լույս տեսած է 1905—1908 թվականներուն, որպես կիսաշաբաթաթերթ։ Օրաթերթ երբեք չէ եղած։

Բ. 87. Ամենուն տարեցույցը..., Կ. Պոլիս 1907—1920, Վենետիկ՝ 1921—1926, Փարիզ 1927—1928, Կ. Պոլիս՝ 1929։ Ոչտել. լույս տեսած են՝ 1907—1923՝ Կ. Պոլիս, 1924—1925՝ Վիեննա, Մխիթարյան տպագր., 1926՝ Վենետիկ, տպ. Մխիթարյանց, 1927—1929՝ Փարիզ, տպ. Մասիս։ Վերջինը (1929) Թեոդիկի հանկարծական մահվը՝ կեսեն ասդին շարունակված է Նշ. Պեշիկթաշլյանեն, Թեոդիկի նյութերով։ Նյութերու նկարագրության մեջ կպակսի 1925 տարիինը, կան նաև մեկ քանի անճշտություններ։ 1926-ի հատորին մեջ (էջ 24—169) «Որթն ու իր բերքը» այգեբանական և մատենագրական ուսումնասիրության հեղինակը Հ. Տանձիկյանը չէ, այլ Թեոդիկը։ Նույն շփոթությունը կրկնված է նաև 1927-ի հատորին մեջ (էջ 120—124), հիշյալ ուսումնասիրության հավելվածական մասին առթիվ, որ չես գիտեր ինչպես, նույն Հ. Տանձիկյանի վերագրվեր է։ Ավելի ուշադիր վերաբերմունք մը

պիտի պարզեր, թե Հ. Տանձիկյանի կպատկանի միայն քիչ անգին լույս տեսած «Մրգաստաններ ներս» գրական հոդվածը (էջ 133—142), որ և շարունակված է 1928-ի հատորին մեջ։

Բ. 103. Արշալույս, ամենօրյա լրագիր, Զմյուռնիա, 1907—1908, Բ. 119. Արձագանք, ամսօրյա լրագիր, Զմյուռնիա, 1908 և Բ. 119. Արշալույս, օրաթերթ, Զմյուռնիա, 1908։ Այս երեք անունները հարկ է միացնել, ընելով հետևյալ լրացումները, «Արշալույս», օրաթերթ. 1907, հրատարակիչ Բարսեղ Քեշիշյան։ Լույս տեսած է 146 թիվ։ 1908-ին, Սահմանադրության հռչակումով, անունը փոխված է «Արձագանք»-ի, որ լույս տեսած է Վահան Թոռիկյանի և Հայկանուշ Սառքի խմբագրությամբ։ Այս թերթը 172 թիվ ելլելե հետո վերակոչված է «Արշալույս»։ Լույս տեսած է 1—285 թիվ։

Բ. 129. Ժամանակ, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1908—1919, 1922—1930, հետագայում հրատարակվել է Գալացում։ Ճշտել. «Ժամանակ» շարունակած է լույս տեսնել երկար տարիներ, կշարունակվի նաև ներկայիս։ Գալացի մեջ չէ հրատարակված։

Բ. 160. Խարազան, երգիծաթերթ (շաբաթաթերթ), Կ. Պոլիս, 1909—1910... Ճշտել. նույն անունով լույս տեսած են միաժամանակ երկու համասեռ հրատարակություններ, նույն արտոնատիրոջ անունով։ 1. «Խարազան», պատկերազարդ շաբաթաթերթ, խմբագիր Արամ Անտոնյան։ Ա տարի, թ. 1—10. (7 փետր. 1909—22 ապրիլ 1909). 2. «Խարազան» երգիծական օրաթերթ. կհրատարակվի ամեն օր արշալույսին։ Խմբագիր Երվանդ Օտյան։ Ա տարի. թ. 1—10. (11 մարտ—27 մարտ 1909)։

Բ. 166. Տանար..., Կ. Պոլիս, 1909—1915։ Ճշտել. լույս տեսած է նաև հաջորդ տարիներուն, առաջին աշխարհամարտի տևողության, որպես շաբաթաթերթ։ Արտոնատեր Հմ. ա. ք. Լբսերճյան, պատ. տնօրեն Հրանդ ծ. վ. Հովսեփյան։ Նոր շրջան, 1916 հոկտեմբերեն մինչև 1918։ Լույս տեսած է նույն թվականներուն նաև նույնին ֆրանսերեն հրատարակությունը (Բ. 315)։

Բ. 195. The Armenian, Calcutta, 1910. Ճշտել. լույս տեսած է 1908 տարիեն սկսյալ. լրիվը է՝ The Armenian (Published Forthnightly), Calcutta, vol. I—IV. 1908—1910.

Բ. 203. Գավառային տարեցույց. Կ. Պոլիս, 1911—1914, Բ. 215. Հայրենի տարեցույց, Կ. Պոլիս, 1911—1912, Բ. 271. Հայուն տարեցույցը, Կ. Պոլիս, 1914։

Երեք տարբեր անուններով լույս տեսած այս հատորները արևմտահայ գրող Սահակ Մեսրոպի կազմած տարեցույցի տարվե-տարի կրած անվանափոխություններն են պարզապես։ Հ. Պետրոսյան կրկնած է Գ. Լևոնյանի սխալը, առանց անդրադառնալու մեր ճշտումին։ Կկրկնեմ ճշտումս.

1. «Գավառին տարեցույցը», Ա տարի, 1911, Կ. Պոլիս։

2. «Հայրենի տարեցույց», Բ, տարի, 1912, Կ. Պոլիս։

3. «Հայուն տարեցույցը». Հայկական վերածնունդ, Գ տարի, 1918, Կ. Պոլիս։

4. «Հայուն տարեցույցը» Դ տարի, 1914, Կ. Պոլիս։

Բ. 218. Շանթ..., Կ. Պոլիս, 1911—1919։ Բոլորովին աննկատ ձգելով այս պարբերականին հրատարակության իսկական տարեշրջանները, հեղինակը հոս (ինչպես նաև մեկ քանի ուրիշ հրատարակություններու) յուրահատուկ նոր և անհամապատասխան դասավորում մը տված է լույս տեսած համարներուն

1911	թ. 1—13
1912	թ. 14—33
1913	թ. 34—51
1914	թ. 52—53
1919	թ. 21—35

Մինչ մատենագիտական պատշաճությունը պիտի թելադրեր առնվազն հավատարիմ մնալ խմբագիր-հրատարակչին տարեթիվներուն։ Հարկ է ճշտել այսպես.

Ա տարի (կիսամսյա), թ. 1—24. 15/28 հնս. 1911—1/14 հնս. 1912։

Բ տարի (կիսամսյա), թ. 25—48, 1/14 հլս. 1912—12/25 հկտ. 1913։

Գ տարի (կիսամսյա), թ. 49—60 ...նոյ. 1913—ապր. 1914։

Դ տարի, Նոր շրջան (շաբաթաթերթ), թ. 1—36, 16 նոյ. 1918—19 հլս. 1919։

Բ. 226. Ոստան, եռամսյա..., Կ. Պոլիս, 1911—1912 և 1919—1920։ Պատ. տնօրեն Միր. Շամտանճյան և Տիգր. Զյոկյուրյան։ Ճշտել. երկրորդ շրջանին՝ 1919—1920-ին, «Ոստան» լույս տեսած է որպես ամսագիր, խմբագիր-հրատարակիչ ունենալով Միր. Շամտանճյանն առանձին։ Ինչպե՞ս կրնար 1919—1920 շրջանի հրատարակիչներեն մեկն ըլլալ Տ. Զյոկյուրյան, որ զոհվել էր 1915 թվի ապրիլյան մեծ եղեռնին։ Այսքանով չի վերջանար սակայն։ Հեղինակը այս պարբերականին կից տված է նաև կենսագրականները Միպիլի, Հակոբ Օշականի և Եղիա Տեմիրճիպաշյանի, գուցե առանց անդրադառնալու, որ անոնք ոչ մեկ կապ են ունեցած պարբերագրին խմբագրական կամ հրատարակչական աշխատանքներուն հետ։ Հի-

շեցնենք այն փաստը թե Ե. Տեմիրճիպաշյան «Ոստանի» երևումն երեք տարի առաջ (1908 հուլիսի 6-ին) մահացած էր արդեն։

Բ. 234. Ռահվիրա, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, 1911—1912։ Ճշտել. հրատարակված է 1912 թվին, 19 փետրվարեն մինչև 7 մայիս, միայն 16 թիվ, փոխան «Բյուզանդիոնի»։ Տեր և տնօրեն Արշակ Ալպոյաճյան։

Բ. 246. Միություն. ամենօրյա պաշտոնաթերթ Հայկ. բարեգ. ընդհ. միության, Կահիրե, 1912—1928, Փարիզ, 1919—1930։ Ճշտել. ամսօրյա պաշտոնաթերթ։ Համաշխարհային II պատերազմի ժամանակ՝ Միության կենդրոնին Ամերիկա փոխադրության հետևանքով, միացված է Ամերիկայի Շրջանի օրգան «Հուշարարի»։ Ցարդ կշարունակվի։

Բ. 251. Փեթակ. ամսաթերթ. Կ. Պոլիս, 1912—1914։ Լրացնել. ամսօրյա պատկերազարդ հանդես, դպրոցներու համար։ Հրատարակություն Նիկողոսյան աղջկանց բարձրագույն վարժարանի, Կ. Պոլիս։ Արտոնատեր և պատասխանատու տնօրեն Հ. Գ. Նիկողոսյան։ 24 էջ։

Բ. Շուշան..., շաբաթաթերթ. Կ. Պոլիս, 1913։ Լրացնել. խմբագիր Զարեհ Նեմցե. պատասխանատու Ս. Եղիկյան, արտոնատեր Գ. Թաշեճյան, 1913, թթ. 1—10։ 32 էջ։

Բ. 283. Պալքանյան մամուլ... Ռուսչուկ-Սոֆիա, 1915—1922։ Ճշտել. վերահրատարակված է 1931 թվականից որպես շաբաթաթերթ։ Նոր շրջան, տեսած է մինչև 1943-ի վերջը, Սոֆիայի մեջ։

Բ. 320. Գրպանի տարեցույց, կազմեց Սիմեոն Գարամաճյան, Փարիզ. 1919—1935. և Բ. 336. Գրպանի տարեցույց, Կ. Պոլիս, 1920—1937։ Ճշտել. նույն հրատարակությունն է՝ երկու տեղ հիշված որպես տարբեր հրատարակություններ։ Լույս տեսած է Կ. Պոլիս՝ 1919—1932, Փարիզ՝ 1933—1938։ Խմբագիր Սիմոն Գափամաճյան։ Փոքրագիր, վերջինը՝ 128 էջ։

Բ. 324. Հայ կին..., Կ. Պոլիս, 1919—1925։ Ճշտել. 1919—1932 տարիներուն։

Բ. 333. Պալքանյան մամուլ, զավեշտաթերթ, Սոֆիա, 1919։ Ճշտել. «Մայմուն» (երգիծաթերթ)։

Բ. 354. Լուսաբաշակ..., շաբաթաթերթ, Վառնա, 1920—1921։ Ճշտել. պարբերական հրատարակություն Հայ ռամկավար կուսակցության, Վառնա։ Նախ շաբաթաթերթ, ապա կիսամսյա, ավելի հետո՝ ամսաթերթ։ Արտոնատեր Սիմոն Պենլյան, խմբագիր Տիգրան Մարտիրոսյան։ Որոշ ընդհատումներով լույս տեսած է 1 մայիսի 1920-են մինչև 13 նոյ. 1931։

Բ. 368. Ակաուտ..., Կ. Պոլիս, 1921—192[illegible] խմբագիր Ուղուրլյան։ Սա սխալ մեկ կրկնությունն է «Հայ սկաուտ» պարբերականին (Բ. 329)։ Խմբագիր Կարո Ուշաքլյան։

Բ. 379. Առավոտ..., հրատ. Թյուրք և Հայ միության, Կ. Պոլիս, 1922—1925։ Ճշտել. լույս տեսած է 1924-ին, 6 թիվ միայն։

Բ. 379. Նոր Արշալույս..., Բուխարեստ, 1922—1923։ Ճշտել. լույս տեսած է ավելի քան տասնյակ տարիներ. ինձ ծանոթ է մինչև 1934 տարին։ Վերջին տարիներուն խմբագիրն էր Վարդան Մեշտուճյան։

Բ. 380. Վաստակ, պարբերաթերթ առևտրական, Կ. Պոլիս, 1922, 8 էջ։ Տարիի շփոթություն չկա՞ հոս արդյոք։ Նույն անունով և տարվայներով «Վաստակ» շաբաթաթերթ մը եղած է 1931—1932 տարիներուն Կ. Պոլսո մեջ։ Արտոնատեր և պատասխանատու տնօրեն Արտաշես Գալփաքճյան, տպագր. Կյութեմպերկ. Կ. Ն. Մազասճյան. 16 էջ։ Ասկե հասած է ինձ մինչև Բ տարիին թիվ 38-ը (5 մայիս 1932)։

Բ. 381. Հայ սիրտ, շաբաթաթերթ, Ֆիլատելֆիա, 1923—1927։ Լույս տեսած է նաև հաջորդ տարիներուն. Ինձ ծանոթ է 1931 տարին՝ «Հայ սիրտ», անկախ շաբաթաթերթ, խմբագիր Հակոբ Գույումճյան, Ֆիլատելֆիա։

Բ. 391. Ակի. ամսյա տեղեկատու Հ. Բ. Ը. Մ. Ռումանիո շրջանի... 1924։ Ճշտել. Հ. Մ. Ը. Մ. (Հայ մարմնակրթ. ընդհ. միության)։ Հրատարակված է 1924—1926 տարիներուն. 1935-ին վերստին լույս տեսած է որպես Նոր շրջան։

Բ. 392. Կյանք և Երաժշտություն, օրգան Խ. Հ. Կուլտուրայի տան՝ Երաժշտ. սեկտորի, Մոսկվա, 1924։ Այս պարբերականը՝ որպես սովետահայ հրատարակություն՝ հարկ էր տեղ գտած լլլալ Գ հատորին մեջ, սովետահայ պարբերական մամուլի շարքին։ Գրախոսվող աշխատության մեջ անոր մասին մատենագիտական լրիվ ծանոթությանց պակաս ցույց կուտա, թե պարբերականս՝ հակառակ Մոսկվա տպված ըլլալուն՝ մաքելի չէ եղած հեղինակին, ինչպես չէր եղած ասկե առաջ նաև Գար. Լեոնյանին (տե՛ս նույնին «Հայոց պարբերական մամուլի» մասին գրախոսականս, «Բազմավեպ», 1937, էջ 205)։ Ինչպես կերևի, ներկայիս հազվագյուտ հրատարակություն է։ Օգտվելով իմ սեփական մեկ օրինակես, կուտամ մատենագիտական մանրամասնություններ այս հետաքրքիր պարբերականի մասին.— «Կյանք և Երաժշտություն», օրգան Խ. Հ. Կուլտան Երաժշտական սեկտորի, Մոսկվա, № 1, Նոյեմբեր, 1924. (Պրոլետարներ բոլոր երկրների, միացե՛ք)։ Պատասխանատու խմբագիր Ա. Տոնիկ։ Հրատարակություն Խ. Հ. Կուլտ.

տան երաժշտական սեկտորի, 16 էջ (24×32 սմ). գին 50 կոպ.։ Типография Госиздата ССР Армении. Москва, Армянский пер. № 2. Главлит № 28201, тираж 500. Բովանդակություն.— Ողջույն Հայաստանի խորհրդայնացման չորրորդ տարեդարձին։ Մեր խնդիրները (առաջնորդող), էջ 1։ Օվսաննա Տեր-Գրիգորյան, Մի էջ հայ երաժշտական թերթերի պատմությունից, էջ 2—3։ Օվսաննա Տեր-Գրիգորյան, Ժողովրդական և կուլտուրական երաժշտություն, էջ 3—5։ Պրոֆ. Կ. Սարաջև, Մի քանի խոսք երաժշտական կրթության վերաբերյալ մասնագիտական դպրոցներում, էջ 5—6։ Ա. Տոնիկ, Երաժշտական կրթական գործը մեզանում, էջ 7—10։ Մարտիրոս Մազմանյան, Մասսայական խմբական երգեցողություն, էջ 10—11։ Գ. Բուդաղյան, Սիմֆոնիկ երաժշտության նշանակություններ երիտասարդ երաժիշտների կրթական գործում, էջ 12։ Անտոն Մայիլյան, Ապագա գեղարվեստը և նոր երաժշտությունը, էջ 13—15։ Լ. Օհանջանյան, Պերսիմֆանս, էջ 15—16։ Ս. Գ., Երևանի պետական կոնսերվատորիան, էջ 16։ Հավելված. «Հնչում են օրերը», խմբերգ, երաժշտություն Անտոն Մայիլյանի, խոսք՝ Ե. Չարենցի։ Շապիկը՝ Միրայել Մազմանյանի, գլխավոր գրաշար Համբարձում Վանիկյան։

Բ. 393. Հայ խոսնակ..., Կ. Պոլիս, 1924—1930։ Ճշտել. լույս տեսած է մինչև 1938, որմե հետո դադրած։

Բ. 396. Փարոս..., շաբաթաթերթ, Սոֆիա, ապա Ֆիլիպե, 1924—31։ Ճշտել. «Փարոս» սկսած է հրատարակվիլ 1929-ի մայիս ամիսեն, Սոֆիայի մեջ և տեսած է մինչև 1945-ի վերջը, մեջընդմեջ փոքրիկ ընդհատումներով։ Նախապես շաբաթաթերթ, երրորդ տարիեն կիսաշաբաթաթերթ, ապա կրկին շաբաթաթերթ։ 1932-ենն տեղափոխված է Պլովդիվ։ Խմբագիր Տ. Մարտիրոսյան։

Բ. 397. Բանբեր..., Մարսել, 1925—1932։ Լույս տեսած է ավելի երկար տարիներ. ծանոթ է ինձ մինչև 1946 թ.։

Բ. 398. Երկիր..., Բուխարեստ, 1925։ Շարունակված մինչև 1928-ի վերջերը, որմե հետո դադրած։

Բ. 398. Զանգ..., Սոֆիա, 1925։ Լույս տեսած է 3 դեկտ. 1925—2 հոկտ. 1926, թ. 1—42։ Պատ. խմբագիր Գ. Գույումճյան։ Խմբագիր Հար. Պողոսյան։

Բ. 403. Սոֆիա, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1925։ Այս թերթը ոչ թե Պոլսո, այլ Սոֆիայի մեջ լույս տեսած է։ Ճակատն է՝ «Սոֆիա», Ազգային և քաղաքական անկախ շաբաթաթերթ, Սոֆիա։ Տեր և տնօրեն Գ. Գույումճյան, խմբագրական քարտուղար Մ. Գոչունյան։ Հայերեն և բուլգարերեն լեզուներով։ 1925. թ. 1—2։

Բ. 403. Տարեցույց..., Հալեպ, 1925—1929։ Ա տարին լույս տեսած է Կ. Պոլսո մեջ, 1925-ին։ Եղած՝ մինչև 1930 թ., 2 տարի, (Հալեպ. տպ. Ակրաբ, էջ 384)։ Խմբագիր Արտավազդ վրդ. (ապա արքեպ.) Այուրմեյան։

Բ. 416. Կեսուր..., Կ. Պոլիս, 1926։ Լույս տեսած է 1926 դեկտ. 16-ենն մինչև 1928 հոկտ. 25։ Խմբագիր Բագարատ Թեյան։

Բ. 420. Նոր սերունդ, պաշտոնաթերթ Հայ մարմնակրթ. ընդհ. միության Հունաստանի շրջ. վարչության, Բեսթանթ-Պիրեա։ Ակներև է հեղինակի շփոթությունը որպես հրատարակման վայր Պիրեա քաղաքին կցելով բեսթանթ բառը, թե՛ ժամանակագրական ցանկին և թե անոր ռուսերեն թարգմանության մեջ։ Սակայն այսքանով չի վերջանար հեղինակին անծանոթ այդ բառին պատմությունը։ Եռեի այբբենական անվանացանկին մեջ (էջ 618) անգամ մը ևս կհայտնվի ան, այս անգամ որպես... թերթի անուն՝ «Նոր սերունդ-բեսթանթ»։ Իրականին մեջ ան ոչ այլ ինչ է, բան պարզապես նամակատան (կապ) մեջ սովորաբար որպես հասցե ցույց տրված պոստ-բեսթանթ Poste Restante։ Սպասարկություններ, ուր կպահպանվին նամակներ և թղթակցություններ, մինչև հասցեատիրոջ անձամբ ներկայանալն ու ստանալը։

Բ. 423. Զանգ, շաբաթաթերթ, Փարիզ, 1927—1934։ Թյուրիմացության մը պետք է վերագրել արտոնատեր Գեորգ Գույումճյանի և խմբագիր Հ. Պողոսյանի անուններու հիշատակությունը վերևի ծանոթության կողքին։ Այդ անունները կվերաբերին ուրիշ «Զանգ» շաբաթաթերթի մը, լույս տեսած Սոֆիայի մեջ (Բ. 398)։

Բ. 426. Հունաց տարեցույց, Աթենք, 1927—1928։ Ճշտել. «Հունահայ տարեգիրք», Աթենք, մատենաշար «Նոր օր»-ի, 1927, էջ 422։ Լույս տեսած է 1927—1930 տարիներուն (այդքանը ինձ ծանոթ է)։

Բ. 431. Երջանիկին տարեցույցը, Կ. Պոլիս, 1928։ Խմբ. Բ. Թեանյան։ Ճշտել. «Երջանիկին տարեգիրքը», խմբագիր Բագարատ Թեյան։ 1928-ենն մինչև այժմ անխափան լույս կտեսնե, գրական բովանդակությամբ։ Վերջին տարիներուն կոչված՝ «Երջանիկ տարեգիրք»։

Բ. 437. Արծիվ, պարբերաթերթ..., Սոֆիա, 1930։ Լույս տեսած է որոշ ընդհատումներով մինչև 1934-ի կեսը։ Ա տարվա թիվ 5-ենն տեղափոխված է Պլովդիվ, խմբագր. կոլեգիա. 8 էջ։

Բ. 447. Վերածնունդ, շարաթաթերթ, Թեհրան, 1930—1952։ Լույս տեսած է 1930—1953 տարիներուն, նախապես որպես շարաթաթերթ, ապա հաջորդաբար՝ եռօրյա, երկօրյա և ի վերջո օրաթերթ։ Ունեցած է իր «Բացառիկներն» ու «Բորբոխ»-ի միացումով (Բ. 336) երկիծական «Բորբոխ»-ի և «Մանկական բորբոխ»-ի բաժինները 1933-են։

Բ. 449. Կյանք և արվեստ, տարեգիրք, Փարիզ, 1931—1936... Հրատարակիչ Մերուժան Պարսամյան։ Լույս տեսած է 1931—1935 տարիներուն որպես տարեգիրք, իսկ 1936—1941 թվականներուն՝ որպես ամսագիր, գրական-գեղարվեստական բովանդակությամբ։ Խմբագիր-հրատարակիչ Մկրտիչ Պարսամյան։

Բ. 454. Պատկեր..., շարաթաթերթ, Ստամբուլ, 1931, խմբ. Ավ. Ալեքսանյան։ Գրական այլևայլ ձևափոխումներու ենթարկվելե հետո, միջոց մը որպես ամսաթերթ հրատարակված է։ 1939-ին անցած է Բագարատ Թեյանի խմբագրության, իսկ 1940-ին «Գրականություն և արվեստ» անունով լույս տեսած որպես գրական-գեղարվեստական ամսագիր։ 1941-են ապին «Պատկեր» շարունակած է իր հրատարակություններ քանի մը տարիներ ևս, որպես ամսաթերթ, աշխատակցությամբ պոլսահայ նոր գրողներու։ Արտոնատեր Երմոգ Գույումճյան, բնդ. հրատարակության տնօրեն Ավետիս Ալեքսանյան։

Բ. 455. Արևելք, գրական հավելված, Կ. Պոլիս, 1932։ Լույս տեսած է թ. 1—20, որպես գրական հավելված «Արևելք» օրաթերթի, 1932։ Արտոնատեր Խորեն Ճամճյան (փաստորեն խմբագիր՝ Թորոս Ազատյան, վերջին թիվին՝ Հովսեփ Քեչիշյան)։

Բ. 458. Պարտեզ..., Պլովդիվ, 1932—1933։ Լույս տեսած է 1932—1938 տարիներուն, որոշ ընդհատումներով։ 1943-ին եկած են 1—3 թիվեր, Սոֆիայի մեջ։

Բ. 458. Ուսումնարան..., Պլովդիվ, 1932—1934։ Լույս տեսած է 1932 հունվարեն մինչև 1943 դեկտեմբեր, կանոնավորապես։

Բ. 460. Արաց, եռօրյա, Բուխարեստ, 1933։ Լույս տեսած է 1932 մայիս 15-են մինչև 1943 (խմբ. Հ. Ա. Սիրունի)։

Բ. 465. Ալեոու, երգիծաթերթ, Սոֆիա... 1933—1937։ Լույս տեսած 1933 հունիս 25-են մինչև 1943 մարտ։ Արտոնատեր Գ. Հալաճյան։

Բ. 471. Հայ մամուլ, շարաթաթերթ, Բուխարեստ, 1934—1937։ Լույս տեսած 1934—1942 տարիներուն։

Բ. 491. Հերև, ամսագիր, Բուխարեստ, 1937։ Հրատարակված է որպես «Ամսօրյա հավելված «Հայ մամուլ»-ի։ Արտոնատեր Հ. Մ. Պոտուրյան, խմբագիր Կ. Պալճյան, վարիչ Ժ. Դաբաղաշյան։ 1937—1938։

Բ. 496. Դրասերի առաջնորդ, Կահիրե, 1938։ Լույս տեսած է մեկական թիվ 1938, 1939, 1941, 1943 և 1949 տարիներուն։ Վերջին թիվ՝ տեսար Ե, 1949, հունվար։ Հրատարակություն Մատավորական սպասարկության դրասենյակի (խմբագիր Արշակ Ալպոյաճյան), 16 էջ։

Բ. 519. Շարժում..., շարաթաթերթ, Բուենոս-Այրես, 1944—1947։ Այս թերթի հրատարակությունը ծանոթ է մեզ 1937 թ., ցարդ կշարունակվի։

Բ. 545. Զարթոնք, օրաթերթ, Բեյրութ, 1947—1957։ Լույս կտեսնե 1937 թ. ի վեր։

Բ. 549. Արփի..., ամսագիր, Թեհրան, 1949։ Լույս տեսած է նաև հաջորդ տարիներուն, մինչև 1956 թվականը ծանոթ է ինձ նույնին հրատարակումը։

Բ. 549. Լույս, քաղաքական շարաթաթերթ, Իսթամպուլ, 1947։ Ճշտել. «Լույս», գրական շարաթաթերթ, 1948—1950։ Արտոնատեր Հակոբ Ավասյան, վարիչ խմբագիր Երվանդ Կոպկյան։

Բ. 557. Ատոասերդ..., Իսթամպուլ, 1954։ Սկսած է լույս տեսնել 1951 ապրիլեն, որպես հայագիտական և մշակութային ամսօրյա հանդես, 24 էջ։ Բ տարիեն ծավալը մեծցած։ Ընդամենը լույս տեսած են 11 թիվ և իր հիմնադիր-խմբագրին՝ Թորոս Ազատյանի մահվամբ 1953-ին դադրած։

Բ. 558. Զվարթնոց, ամսաթերթ... Փարիզ, 1955։ Երեք տեղ հիշատակված է Հ. Բալուլյանի խմբագրած այս «Զվարթնոց»-ներու շարքը (նախապես էջ 439 և 499)։ Տրված տեղեկությունները թերի են և ճշտումի ու լրացումի կարոտ։ Համադրաբար կուտամ ցարդ եղած հրատարակությունները.

1. Պարբերաթերթ, 1929—1931, լույս տեսած են թ. 1—10, մեծադիր 456 էջ։

2. Ամսաթերթ, 1937—1939, օրաթերթի մեծ ծավալով, թ. 1—9։

3. Եռամսյա, 1947—1948, լույս տեսած է 3 թիվ։

4. Ամսաթերթ, նոր շրջան, 1955—1956, մեծադիր 8 էջ։

5. Տարեգիրք, 1937-ին, մեծադիր 224 էջ և 1944-ին, մեծադիր 352 էջ։

Ուշադրավ է, որ դրախոսվող աշխատության մեջ բիչ չէ թիվը այնպիսի պարբերականներու, որոնք մեկեն ավելի անգամներ հիշված են որպես բոլորովին տարբեր հրատարակություններ։ Ըստ երևույթին, հեղինակը իր աշխատությունը երկրորդ վերատպումի ենթարկելու

հնարավորություններ չէ ունեցած։ Պրկնվող այդպիսի պարբերականներեն հիշենք։ «Արևմուտք», Փարիզ, 1859—1865 (Ա հատ. էջ 172 և էջ 256), «Արմենիա» (հունգարերեն), Կերլա (Ա հատ. էջ 505 և Բ հատ. էջ 229), «Հայաստանի Կոչնակ» (Բ. 35 և 359), «Մեր տարեցույցը», (Բ. 164 և 185), «Տարեցույց» և «Ուսանողներու տարեցույց» (Բ. 278 և 279, ճիշտ ձեն է առաջինը), «Ամսօրյա դափնի» և «Դափնի» (Բ. 316 և 320), «Գրպանի տարեցույց» (Բ. 320 և 336), «Հայ սկաուտ...» և «Սկաուտ» (Բ. 329 և 368, ճիշտն է առաջինը), «Արփի» (Բ. 448 և 455) «Մասիս տարեգիրք» (Բ. 450 և 469), «Երիտասարդ հայուհի» (Բ. 456 և 457)։

Պարբերականներեն մեկ մասին կրնկնրանան ծանոթություններ՝ նվիրված մեկ բանի գրական և հրապարակագրական դեմքերուն։ Սա ինքնին գովելի աշխատանք մըն է, որ որոշ չափով պիտի նպաստեր նյութին ավելի հիմնական ծանոթացման։ Եվ սակայն, անոնցմե հաճախ ավելորդ պերճանքի տպավորություն կստանա մարդ, ի տես մատենագիտական թերի և հարեանցի տեղեկություններուն, որ տրված են բուն իսկ քննարկվող պարբերականի մասին։ Պարբերականին հատկացված հազիվ մեկ բանի տողերուն փոխարեն, անդին կենսագրական կամ բնութագրական ծանոթություններու ամբողջ այունակներ և երբեմն էջեր տրամադրված են։ Գեթ այդ բանը փորձվեր մեկմեկ տպագրական ավելի մանր տառերու օգնությամբ, ինչ որ գեղագիտական տեսակետով ալ թելադրելի պիտի բլլար։ Ատկե զատ, տրված այդ կենսագրություններեն շատեր զուրկ չեն թերիներե և անճշտություններե։ Տանք օրինակներ։ Երվանդ Օտյանի կենսագրության մեջ (Բ. 10—11) նույնին վերագրված են գործեր, որոնք իրը չեն։ Մեկե ավելի առիթներով, Օտյանը շփոթված է Երվանդ Սրմաթեշխանյյանի և Միրայել Կյուրճյանի հետ։ Որպես Եր. Օտյանի հեղինակությունները հիշված են այնպիսի պատմվածքներ (ինչպես «Քարիտեզին», «Զուկին փոխարեն», «Գինովին վարձը» ևն.), որոնք ծանոթ են արդեն որպես Երվանդ Սրմաթեշխանյյանի էջերը։ Հեղինակը Օտյանին վերագրած է նաև Պարույր ծածկանունը։ Օտյան չէ գործածած այդպիսի ծածկանուն։ Հայտնի է, թե Պարույր ծածկանունը պատկանած է եգիպտահայ ծանոթ գրող Միրայել Կյուրճյանի։ Օտյանի հեղինակություններուն շարքին հիշված է նաև «Մարտիկ ազա» անունով վեպ մը։ Օտյանն այդ անունով վեպ չունի։ Բացահայտ է, որ հեղինակը զայն շփոթած է Միր. Կյուրճյանի նույնանուն վեպին հետ, լույս տեսած Արփիարյան-Բաշալյանի «Նոր կյանք»-ին մեջ, Լոնտոն, 1898—1899 թվականներուն։

Ուրիշ տեղ մը (Ա 488), «Մադիկի» աշխատակիցներու կարգին շփոթած է Սիպիլն ու Զապել Ասատուրը իրարու հետ, հիշած է որպես երկու տարբեր անձեր։ «Ոստան» պարբերականին կից ոչ-տեղին տրված նույնին կենսագրության մեջ (Բ. 226—7) մոռացության տրված են շատ մը կետեր։ Չեն հիշված Սիպիլի գործերեն «Աղջկան մը սիրտը» վեպը, (որ լույս տեսած է օր. Ալիս ծածկանունով), «Յոլբեր» բանաստեղծությանց հատորը, «Որբուհին», «Պատվավոր ընտանիք» և «Առաքինության մրցանակ» թատերախաղերը, ինչպես նաև իր գրշամարտը «Անահիտ» ստորագրությամբ, գրաբարի և աշխարհաբարի հարցին շուրջ, ընդդեմ «Արամազդ»-ի (Բյուզանդ Քեչյան), և մանավանդ իր կրթանվեր երկարամյա գործունեությունը։

Հեղինակին անծանոթ մնացած է նաև Լուսինի-ի ինքնությունը. զայն հիշած է «Մուրճի» արտաքին աշխատակիցներու կարգին (Ա. 569)։ Այդ ծածկանունը գործածած է «Մուրճի» հրատարակիչ-խմբագիր Ավետիք Արտսխանյանց։

Շփոթություն է թույլ տրված Կահիրեի Աստվածաշունչ ամսաթերթին և անոր խմբագիր-հրատարակիչ Մառի Պեյլերյանի անձին շուրջ (Բ. 20)։ Հոս, որպես Մառի Պեյլերյանի կենսագրություն՝ մեզ ներկայացված են ծանոթություններ, որոնք բոլորովին տարբեր անձի՝ ֆրանսարնակ գրագիտուհի Մառի Ավաճյանի կվերաբերին։ Պեյլերյանի և Ավաճյանի անձերը այսպես շփոթելն և նույնացնելն հետո, հեղինակը չէ վարանած նույնիսկ «Արտեմիսն» ալ փոխանակ Կահիրեի՝ Փարիզի մեջ հրատարակված ցույց տալու...։ Արդ, հայտնի է, թե «Արտեմիս» լույս տեսած է Կահիրեի մեջ և ոչ Փարիզի, որուն հրատարակիչն է եղած Մառի Պեյլերյան։ Հիշյալը, իր պարբերականին դադարումեն հետո, ամուսնանալ՝ Ավո Նազշճյանի հետ անցած է Եվդոկիա՝ կրթական պաշտոնով և հոն զոհված 1915-ին։ Մինչ Մառի Ավաճյան երկար տարիներ ապրած և ստեղծագործած է Ֆրանսիայի մեջ, հոն ալ մահացած՝ 1910 դեկտեմբերին։ Ավելորդ է ըսել, թե ոչ մեկ կապ է ունեցած «Արտեմիս»-ի հետ։

Սահմանափակ են հեղինակի հաղորդած տեղեկությունները արևմտահայ գրական դեմքերու մասին։ Այդ բանը հաստատող փաստերից թվենք մեկ բանիներ։ Սուրեն Պարբևյանի կենսագրության մեջ (Բ. 87) կպակսին իր հեղինակություններեն «Քայքայում» և «Հայուհին» պատմվածքներու հատորները, «Զայն մը հրնչեց» թատերախաղը, իր խմբագրած եգիպտա-

հայ և գյուղանահայ տարեցույցերը և աշխատակցությունները թերթերուն։ Աբրամ Անտոնեանի (Բ. 325) գործերեն չեն հիշված՝ «Գանձարան» դասագրքերու շարքը, «Պատմություն Պալքանյան պատերազմին» ընդարձակ աշխատությունը, «Կավե արձաններ» երգիծական ուրվագծերը, ինչպես նաև իր գործածած բազմաթիվ ծածկանունները։ Օննիկ Զիֆրլի-Սարաֆի (Հովհ. Ասպետ, Բ. 328) գործերեն չեն հիշատակված «Միամիտի մը արկածները», «Թուրք թերթի օրերեն», «Տեր և տիկին Զպաի պեյ», ինչպես նաև իր բազմաթիվ թարգմանությունները օտար հեղինակներե, որոնցմե առանձին հատորով՝ Պոլ Բուրժեի «Փիլիսոփային աշկերտը», իր աշխատակցությունը բազմաթիվ թերթերու և պարբերականներու։

Նաեի անվանացանկը, որ կոչված է դյուրացնելու նյութերու համադրումի և մատուցումի աշխատանքները, գերծ չէ նույնպես շփոթեցումի փաստերե։ Պատահարար միայն նույն մականունը (ազգանունը) կրող բոլորովին տարբեր անձեր, այլևայլ ժամանակներու մեջ, նույնացված են և ներկայացված իբրև մեկ անձ։ Մինչ մյուս կողմե, ուրիշ մը՝ տարբեր ձևերու տակ հիշատակված է մեկեն ավելի անգամներ, որպես տարբեր անձ։ Օրինակ՝ առաջին հատորին մեջ Աբրահամ Հ. Այվազյան տրված է երեք տարբեր ձևերու տակ՝ Այվազյան Ա., Այվազյան Աբ. և Այվազյան Ա. Հ. և ներկայացված է որպես երեք տարբեր հեղինակներ։ Հակոբ Գուրգենը բաժնված է երկուքի՝ Գուրգեն Հ. և Գուրգենյան Հ. անուններու տակ։ Ենովք Արմենը վերածված է երեք տարբեր անձերու՝ Արմեն Են. և Ենովք Աբ.՝ առաջին հատորին մեջ և Ենովք Ա.՝ երկրորդ հատորին մեջ։ Հրանտ Ասատուրը եղած է Հրանտ Աս. և Ասատրյան Հ.։ Այս վերջին անվան հետ շփոթված է նաև «Բագմավեպ»-ի աշխատակից Հ. Հ. Ասատուրյանը, իսկ Հրանտ Ասատուրի վերագրված են նաև Հրանտ ծածկանունով գրություններ, որոնք պատկանած են անցյալ դարու հայանի գրողներ Սանփան Ոսկանի և Մկրտիչ Պեշիկթաշլյանի։ Թեոդիկ անվան տակ նույնացված են ինքը՝ Թեոդիկը (Լապճինճյան) և նրա կինը՝ գրագիտուհի Արշակուհի Թեոդիկը։ Ահարոն անունով միացված են Կարկաթայի «Շանմարան» թերթի (1821) աշխատակից Ահարոնն ու մեր ժամանակակից բանաստեղծ Ահարոն Տատուրյանը։

Երկրորդ հատորին մեջ Սիմանթոն բաժանված է երեք տարբեր մասերու՝ Նարճանյան Ա., Երբճանյան Ա. և Սիմանթու։ Թիրյարյան Միհրդատ տրված է Թիրյարյան Մ. և Թիրարյան Մ. Հ.։ Գերհարտ Հաուպտմանն եղած են Հաուպտման Գ. և Հաուպտման Հ. տարբեր հեղինակներ։ Հերիմյան Սրապիոնը տրված է զատ-զատ՝ Հերիմյան Ս. և Հերիմյան Սա.։ Որպես տարբեր անձեր ցանկված են նույնպես Ս. Ճնահիրն ու Ս. Ճնահիրճյանը, Պերպերյան Ռ., Պերպերյան Ռ. Հ և Ռ. Հ. Պ-ը (չիմանալ անոր Արա և Հրաչյա ծածկանուններու մասին), Ռշտունին և Ռշտունի Գ.-ը, Գառնիկ Ֆնտզյանը՝ որպես Ֆրնտզյան Գ., Ֆնտզյան Գ. և Գ. Փառնակ (ծածկանուն)։ Պարսամյան Մ. անվան տակ նույնացված են Պարսամյան Մերուժանն ու Պարսամյան Մկրտիչը։ Սարուխան և Սարուխանյան Ա. անուններով շփոթված են Առարկել Սարուխանյան բանաստեղծն ու Ալեքսանդր Սարուխան ծաղրանկարիչը։ Վ. Փափազյան ազգանվան տակ շփոթված են Վրթանես Փափազյան գրողը, Վահրամ Փափազյան գերասանը և Վահրամ Ս. Փափազյան մարզիկը։

Լեական մոտեցում ցուցաբերված է նաև հեղինակներու ստորագրությանց հանդեպ։ Անվան սկզբնատառեր (ինիցիալ) և ծածկանուններ բացահայտելու փորձեր բնավ չեն եղած։ Օրինակ. Ն սկզբնատառով միասնաբար խառն տրված են Երեմյան Հ. Սիմոնը («Բագմավեպ»), Երիցյան Ադերսանդրը («Արձագանք») և Տեմիրճիպաշյան Եղիան («Երկրագունդ» և «Տնտես»)։ Հ. Ա. սկզբնատառերով մեկտեղված են բազմաթիվ հեղինակներ՝ Համբ. Առաքելյանը (թթ. 4479, 4514, 4518 եվն.), Ա. Ս. Հակոբյանը (775), Հակոբ Ադաբարը (3899), Հովհ. Ավագյանը (8629, 9022), Հ. Ասատրյանը (12228), եվն.։ Ծածկանուններու մասին պիտի խուսափիմ մատանշումներե, որովհետև հարկ պիտի բլլար հարյուրավորներու հետ գործ ունենալ։ Մատենագիտական այսպիսի տարածուն աշխատության մը համար ծածկանուններու բացահայտումը լական պայման է։ Նաեի անվանացանկը լավագույն կերպով իր նպատակին ծառայած պիտի բլլար, եթե բոլոր այդ սկզբնատառերն ու ծածկանունները հնարավոր չափով բացահայտվելե հետո «տե՛ս» հղիչի միջոցով կենտրոնացվեին հոդվածագիրներու իսկական անվան դիմաց։ Նույն ձևով հարկավոր էր իրարու միացնել նաև Զմյուռնիան և Իզմիրը, Եվդոկիան և Թոքատ, Կ. Պոլիսն ու Ստամբուլը, Դիլիպեն ու Պլովդիվը, որոնք նաեի ցանկին մեջ երկու ձևին տակ այ հավասարապես հիշված բլլալով, տարբեր բաղադրներու տպավորություններ կրնան ձգել։

Սակայն ինչ որ ամենեն ավելի մեր ուշադրությունը կգրավե գրախոսվող աշխատության մեջ, այն ոչ լուրջ վերաբերմունքն է, զոր ցույց ված է առհասարակ հեղինակը՝ իր աշխատությունը գերծ պահելու համար խել մը արատ-

ոոց ապավաղումներն։ Պիտի տանք բանի մը օրինակներ միայն։ Թլկատինցին եղեր է տեղ մը Թլկարինցի (Ա հատ., թ. 4589), ուրիշ տեղ մը՝ Թլկաթիցին (Ա. 18376), բիչ անգին Թրլկատիցին (Ա. 18382), Ա. Պիպեռճյանը եղեր է Պիպերոնյան (18399), Ա. Զոպանյանը՝ Զուղլանյան (Ա. 18987) և Զոպանայն (Բ. 12477), Գյու դը Մոպասանը՝ Մոպասյան (Ա. 11189), Ցկատավ Միրբոն՝ Ակռավ Միրբո (Ա. 17166), իսկ եաեի անվանացանկին մեջ՝ Միրբաբա, Վիկտորիեն Սարդուն՝ Վիկտորիեն Սարդու (Ա. 18284), Սատատին՝ Սատատ (Ա. 19522 և 19581), Շահան Ջրպետը՝ Շ. Զրպետ (Ա. 19517), Ա. Շարլյանը՝ Շարիլյան (Բ. 12057), Հովսեփ Փուշմանը՝ Ֆուշման (Բ. 8051) Սյուրմեյանը՝ Սյուրմենյան (Բ. էջ 131) և Սյուրմելյան (Բ. 165), Լուիճի Փիրանեելլոն՝ Փիրանելլո (Բ. 11016), եղն.։ Բակուրանը (ծածկանուն Վահան Քյուրբճյանի) եղեր է Բակուրյան (512), Վարուժնակը (ծածկանուն Արիս Շարլյանի) եղեր է Վարուժան և Վարուժակ, Սուրխաթան (ծածկանուն Ավրամ Ակնտոնյանի) եղեր է Սուրխաթյան, եղն. եղն.։ Պան և իմաստի վերիվայրումներ. Բարիզյան նոթերևոր վերածվեր է Բարզյան նորերսի (Բ. 64), Նամակ Կարսիցը եղեր է Նամակ կայսրից (Ա. 10335), Նամակավերջի Քույր՝ Օտյան ստորագրությունը եղեր է Քուրդ Օտյան (Ա. 11521), Հոսավոտ նորահատներու-ն՝ նոր հատներու (Բ. էջ 316) և ...նորահարսներու (եաեի ցանկ, էջ 603) և այլն։

Կան նաև բազմաթիվ սխալներ նյութերու ներքևի ծանոթագրությանց մեջ, որոնք երբեմն կրնան բացասական արդյունք տալ։ Գրական մեկ ավելի սեռեր շփոթված են հաճախ, վեպեր ներկայացված են որպես պատմվածք, պատմվածքներ՝ որպես բերթված և այլն։ Պիտի բավականանանք երկու հատկանշական օրինակով միայն։ Ս. Թյությունճյանի (Շարասան) գրվածքը գերասան Գ. Ռշտունիի մասին, որ կենսագրական ակնարկ մըն է, ներկայացված է որպես բանաստեղծություն (Բ. 2749)։ Որպես բանաստեղծություն ծանոթագրված է նաև Ռ. Սեակի բժշկական կյանքն պատմվածքը «Տեղիրիում Թրեմենս»-ը (Բ. 9790)։

Գործը զերծ չէ նաև լեզվական, բերականական և թարգմանական սխալներե։ Գրաբար չատ մը բառեր և բացատրություններ տրված են աղավաղված վիճակի մեջ։ Գրաբարաձև «մասամբ իւիր»-ը սխալ ընթերցմամբ վերածվեր է «մասամբ յուիր»-ի (Ա. 485)։ «Տէր կեցո զու զՀայս»-ը եղեր է «Տեր կիցդ զհայս» (10976), և այսպես ուրիշներ։ Թարգմանություններու մեջ ավելի որոշ կերպով կշեշավի հմտության պակասը։ Խոսելով «Գութան» թերթի մասին (Բ. 15), կհիշե հարակից ծանոթություններեն ...«հովանավորությամբ պ. Է. Տյուբլոյի անօրեն Լնսդյուդիվ Բասթեորի և անդամ Լնսդյուդիվ տր Ֆրանսի»։ Ընթերցողները կտահեցին արդեն, կհուսամ, թե հոս կրկնված Լնսդյուդիվ բառը ուրիշ բան չէ, եթե ոչ հեղինակին սխալ մեկ ընթերցումը (հետևաբար և իմաստին չթափանցելը) ֆրանսերեն Լնսդիդյու (Institut) բառին։ Ուրիշ օրինակ մը։ «Ռազմիկ», լրագիր... Ֆիլիպե (Բ. 56)։ Տակի ռուսերեն թարգմանության մեջ Ֆիլիանե եղած է... Филлипины։ Արդյոք Բուլղարիո Ֆիլիպե (ներկայիս Պլովդիվ) բաղաքը Ֆիլիպինյան կղզիներու հետ կշփոթե հեղինակը։

Կկարծեմ թե անտեղի պիտի չըլլար ճշգրիտ սահմանավորումը ունենալ «Հայ պարբերական մամուլի բիբլիոգրաֆիա» դպրոցարին, ի մասնավորի ճշտել, թե որոնք պետք է տեղ գտնեն այնտեղ և որոնք ոչ։ Գրախոսվող աշխատության մեջ, հայերենները կողքին, հիշատակված են նաև հայերու մասին օտար լեզուներով հրատարակված պարբերականներ, հայատառ թուրքերեն թերթեր և խմբագրություններ։ Անոնց ներկայությունը թերես կարելի բլլար անպատեհ չնկատել հայերեն պարբերական մամուլին նվիրված այս հրատարակության մեջ, սակայն, ինձ կթվի թե ավելի պատշաճ և նպատակահարմար պիտի բլլար, եթե գործին վերջավորությանը,— բուն մայր ցուցակեն դուրս և անջատ անկե,— ուրույն բաժիններու մեջ դասավորվեին անոնք, անհրաժեշտ գտումներն ընելե հետո։ Ոչ գանցառելի թիվ մը կներկայացնեն արդարև օտար լեզվով հրատարակություններեն այնպիսիները, որոնք անմիջական ոեվ աղերս չունենալով հայագիտության կամ հայ անունին հետ, պարզ թյուրիմացության մը կպարտին իրենց մուտքը հայ պարբերական մամուլին նվիրված այս աշխատության մեջ։ Որպես այդպիսիներ կթեկադրենք դուրս ձգել հետևյալները.

Orient (Բ. էջ 8), Orientalische Bibliographie (Բ. 8), Orientalische Archiw (Բ. 8), Oeuvres de Ecoles d'Orient (Բ. 8), Litteraturblatt fur Orientalische Philologie (Բ. 7), Orientalische Litteraturzeitung (Բ. 8), Osterreichische Monatschrift fur den Orient (Բ. 8), L'Orient illustre (Բ. 334), The Near East (Բ. 358), L'Information de l'Orient (Բ. 380), Der Orient (Բ. 436), Ephimerides Orientales (Բ. 436), Wiener Zeitschrift.

Նույն ձևով, աշխատության մեջ սպրդած են նաև մեկ բանի խմբագիր և ձեռագիր թերթեր, որոնք ընդհանրապես որպես տպագիր-

ներ մուծված են հոն։ Այդպիսիներեն են.— «Բանբեր պարտիզակյան» (Ա հատ., 136), «Երախայրիք», Եվդոկիա, խմբ. Գ. Փասպանյան—ոչ Փոսպանյան—(Ա. 461), «Բույր», Կ. Պոլիս (Ա. 615), «Ի զեն», Անապա (Բ. 39), «Տիգրիս», Կեսարիա (Բ. 115), «Ասուպ», Վան (Բ. 119), «Կայծեր», Ռոտոսդո (Բ. 131), «Մեղու», Պարտիզակ (Բ. 246), «Նոր սերունդ», Կեսարիա (Բ. 249), «Դարբնոց», Եվդոկիա (Բ. 270), «Փարոս», Թիֆլիս (Բ. 313). «Հորհրդային Հայաստան», Բուենոս-Այրես (Բ. 331), «Արարատ», Ճորճթաուն (Բ. 113), «Զարթոնք», Կահիրե (Բ. 471) «Ջահակիր», Դիդրոյա (Բ. 548), «Ջամ-թաղ», Երուսաղեմ (Բ. 550)։

Քանի մը խոսք ալ մեր պարբերականներու թիվի մասին։

Հանգուցյալ բանասեր Դ. Լևոնյան իր «Հայոց պարբերական մամուլը (1794—1934)» աշխատության մեջ հայ պարբերականներու թիվը մինչև 1607-ի հասցուցած էր (1586-ը հայերեն և 21-ը հայատառ-թուրքերեն)։ Ասոնց վրա աւելին բննադատություններ բերավ 100 հատի չափ նոր լրացումներ (Հ. Ն. Ակինյանի և այս տողերը գրողին կողմե), որով գրախոսվող աշխատության հեղինակը կանխավ ուներ արդեն 1700 անուն պարբերականներու պատրաստ ցուցակ մը իր առջև։ Արդ, բնական է. կսպասվեր, որ այդ թիվը զգալի հավելում մը կրած ըլլար այս աշխատության մեջ։ Յավով պետք է հայտնել թե հուսախաբ եղած ենք մեր ակնկալություններուն մեջ։ Ընդամենը հազիվ 1836 պարբերական հրատարակություններ հիշատակված են հոն, թիվ մը, որ չափազանց անբավարար է ու կմատնե որոնումի և ճիգի պակաս։ Այս եզրակացության կուգանք, ի նկատի առնելով այն պարագան, որ 1934-են ասդին լույս տեսած միայն սովետահայ պարբերական հրատարակություններու թիվը 106-ը կանցնի։ Ուրեմն, հարց կծագի, միա՞յն 30 նոր հրատարակություններ կան ավելցվելիք. 1934—1956 տարիներու շրջանին համար և այդ ...տարիներու աշխատանքն մը հետու։ Հարգո հեղինակը փորձելով տալ մոտավոր թիվը բովանդակ հայ պարբերական մամուլին, իր ներկայացուցած 1836 անուններուն վրա կթելադրե ավելցնել 64 հատ խմորատիպներ և 100 հատի չափ ալ ցարդ անհայտ մնացած ուրիշ տպագիր հրատարակություններ, որով, կեղրակացնե ...«հայ պարբերականների թիվը կարող է հասնել ընդամենը 2000-ի» (Բ հատ., Առաջաբան, էջ IX)։

Այս թիվը, առաջին իսկ ակնարկով, անշուշտ շատ հեռի է մեր մամուլի մոտավոր պատկերը ներկայացնելե։ Քիչ անդին առիթ պիտի ունենանք տեսնելու, թե որքան քիչ է անհայտ տպագիրներու համար նախատեսված 100 թիվը։ Նույնքան ընդունելի չէ նաև ենթադրական 64 թիվը խմորատիպներու համար։ Ասոնց թիվը, առանց պատի թերթերու, անվարանորեն կրնանք բանի մը հարյուրներու հասցրնել, առանց մեծ ճիգերու։

Հայտնի է, թե մեր շատ մը գավառական բաղաքներու մեջ, ուր տպագրական մամուլը նվազ մատչելի եղած էր երբեմն, ինչպես նաև Կ. Պոլսո և այլ հայահոծ վայրերու դպրոցներուն մեջ, սանուց, մշակութային և մարդական ակումբներ և միություններ, զանազան խմբավորումներ, այլևայլ անուններու և ձևերու տակ լույս ընծայած են (ոմանք կրնծայեն նաև ներկայիս) խմորատիպ և ձեռագիր թերթերու խայտաբղետ շարք մը, որոնք, հաճախ շուքին մեջ մնացած, առանձին գրականություն մը կներկայացնեն։ Ատոնցմե միայն պոլսահայ վարժարաններու աշակերտական խումբերու կողմե լույս ընծայվածներու թիվը հարյուրավորներու կհասնի։ Անդին ունիներ գավառն ու Սիսյուորը։ Գավառեն տալու համար օրինակ մը, հիշենք թե Խարբերդի և մերձակա շրջաններու մեջ մինչև 1915 թ. լույս տեսած էին 15-ի չափ հայաթերթեր, որոնցմե 3-ը միայն ծանոթ են հեղինակին։ Գաղութներեն առնենք Բուլգարիան, հոն բայի 80-ի մոտեցող տպագիրներե, լույս տեսած են 20-ե ավելի խմորատիպ թերթեր, որոնք նույնպես դուրս մնացած են հարգո հեղինակի նախատեսություններեն։ Արդ, այս բոլոր պարագաները նկատի ունենալով կուգանք այն եզրակացության, թե հայ պարբերականներու թիվին մասին վերջնական վճիռ մը տալե առաջ, հարկ է մանրախույզ ստուգումի մը ենթարկել դեթ մեր կարևոր դրադարանների մեջ պահպանվող պարբերական մամուլի հավաքածոները։ Մինչ այդ, չափազանց անբավարար գտնելով գրախոսվող աշխատության հեղինակ Հովհ. Պետրոսյանի նախատեսած 2000 թիվը. մյուս կողմե, թույլ տրվի հայտնել թե չենք բաժներ նաև սովետահայ երևելի բանասեր Ա. Կարինյանի այն տեսակետը, թե «իր ծագման օրից մինչև այսօր հրատարակված հայ պարբերականների թիվը չորս հազարից ավելի է»։ (Ս. Կարինյան, Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության Ա, էջ 8)։

Արդ, կանխահաս համարելով հանդերձ այս կետին շուրջ որոշ եզրակացություններու հանգիլ, կկարծենք սխալած չըլլալ մեր ենթադրության մեջ, եթե հայտնենք թե հայ պարբերականներու թիվը ոչ-ավելի քան 3000 կարելի է

հաշվել, որոնցմե միջին հաշվով 2500—2600-ը տպագիր և 3-են մինչև 4 հարյուրը՝ խմորատիպ։ Մեր այս տեսակետը մասամբ հիմնավորելու և որոշ չափով դյուրացնելու համար այդ ուղղությամբ հետագային տարվելիք աշխատանքը, ստորև կուտանք լրացուցիչ ցանկ մը նոր պարբերականներու, որոնք չեն հիշված գրախոսվող աշխատության մեջ։

Մեր այս ներդրումով, արդեն մեր պարբերական մամուլին ընդհանուր քանակը 2100-ն կբարձրանա, ինչ որ ավելի է, քան գրախոսվող աշխատության հեղինակին նախատեսած թիվը։

ՅՈՒՅԱԿ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ, ՈՐՈՆՔ ՉԵՆ ՀԻՇՎԱԾ ԳՐԱԽՈՍՎՈՂ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Ա.—ՀԱՅԵՐԵՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ՏԱՐԵՑՈՒՅՑՆԵՐ

Ազատ բեմ, *Պուրրեշ, 1932։*

Ազատ խոսք, *օրաթերթ, Փարիզ, 1949—1950։*

Ազատ միտք, *շաբաթաթերթ, քաղաքական, գրական, տնտեսական, Դահիրե։ Արտոնատեր Ս. Հերյան, խմբագրապետ Ա. Ալպոյաճյան։ Տպարան Սահակ-Մեսրոպ, 8 էջ։*

Ա տարի, թթ. 1—52. 15 օգոստ. 1936—7 օգոստ. 1937։

(Թիվ 11-են՝ արտոնատեր-խմբագրապետ Ա. Ալպոյաճյան, իսկ թ. 23-են՝ խմբագրապետներ տրթ. Ս. Սալբրյան, իրավագետ և Ա. Ալպոյաճյան)։

Ազատության տարեցույց, *Կ. Պոլիս, 1918։ Կազմեց Հարություն Մանավյան։*

Ազատություն, *Փարիզ, 1943 (Հրատարակություն հակաֆաշիստական Ազգային ճակատի)։*

Ազգասեր, *Զմյուռնիա, խմբագիր Մելիս Սելումյան։ Տպագր. Մեսրոպյան վարժարանի տպարանի. 1830—1842։*

1843-ին «Հայրենասեր»-ի փոխված և շարունակած լույս տեսնել իրը շաբաթաթերթ, մինչև 1846, նույն խմբագրությամբ, տալով 108 թիվ։

Ազդակ, *շաբաթաթերթ, Պեյրութ։*

Ազդարար, *շաբաթաթերթ, Պեյրութ։ 1943-են սկսած (կշարունակվեր մինչև 1950 թ., ավելի առաջին ծանոթ չէ ինձ)։*

Աճալի, *շաբաթաթերթ, Ռսթանպուլ։ Արտոնատեր Մարտիրոս Գոչունյան, հրտրկ. Արա Գոչունյան, 1936։*

Ամանոր, *պարբերաթերթ, Սերաստիա, 1914։*

Ասենուն հասցեն *(կազմեց) Լ. Մոզյան, Փարիզ, Ա և Բ տարի, 1931 և 1932։*

Ամենուն տարեգիրք *(կազմեց)՝ Կարո Գևորգյան, Պեյրութ, 1954-են սկսած, ցարդ կշարունակվի։*

Ամսվան գիրք, *գրական ամսաթերթ, Ռսթանպուլ։ Արտոնատեր Ե. Գույումճյան, Ընդհ. հրատարակությանց տնօրեն Ավ. Ալեքսանյան։ 1938-ի հունվ. սկիզբեն, լույս տեսած քանի մը թիվ միայն։*

Ամրոց *(շաբաթաթերթ), պաշտոնաթերթ Արևմտահայ ազատագրական ուխտի, Փարիզ, 1934։*

Ամրոց, *ազգային քաղաքական և գրական շաբաթաթերթ, օրկան Ա. Ազատագրական ուխտի, Աթենք։ Խմբ՝ Մ. Բարդիկյան։ 1936 մարտեն մինչև 1937։*

Ամսօրյա տեղեկագիր *Հ. Բ. Ը. Միության Եդիպտոսի շրջանակին, Գահիրե, 1937—1939... (շարունակված ըլլալը հայանի չէ ինձ)։*

Այսօր, *քաղաքական և գրական շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ, 1947։*

Այսօր-ապագա, *ֆրանսահայ ժողովրդական օրաթերթ, Փարիզ, 1951—1954... (4-րդ էջը՝ ֆրանսերեն լեզվով)։*

Անդաստան, *նոամսյա պարբերական գրականության և արվեստի, Փարիզ։ Խմբագիր Բյուզանդ Թոփալյան։ 1952-են, ցարդ կշարունակվի։*

Անդաստան հայ մտքի *(պարբերաթերթ), Գահիրե, 1948։*

Անիվ, *ամսագիր գրականության-արվեստի և մտքի, Ռսթանպուլ։ Արտոնատեր և ընդհ. հրատարակության տնօրեն տրթ. Եղվարդ Քիպար։ Լույս տեսած է 1946 մայիսեն մինչև 1947 մայիս, թ. 1—12։*

Անկախ խոսք, *պարբերաթերթ, Պեյրութ։ (Խմբ.) Ժ. Արիկյան, 1934։*

Աղխատասէր, *նոօրյա թերթ, Սալոնիկ, 1927։*

Աշխատանք-ամենուն դիրք, *գրական և գեղարվեստական պարբերական, Իսթանպուլ։ Խմբագիրներ Ս. Քեչյան և Ա. Փեհլիվանյան, 1939։ Լույս տեսած են բանի մը թիվ միայն։*

Ապագա *(բանվորական թերթ), Կ. Պոլիս։ Խմբագիր Գար. Կոզիկյան, 1911?։*

Ապտակ, *ազգային, քաղաքական, գրական, երգիծական շաբաթաթերթ, Փարիզ։ Խմբագիր Մկրտիչ Երիցանց, 1948։*

Առաջնորդ վանաստանաց, *պարբերաթերթ, Կ. Պոլիս։ Խմբագիր Սիմոն Զյոմլեքճյան, 1900—1901։*

Ասուլիս, ամսաթերթ տնտեսական, ընկերական և ընտանեկան, Նյու-Յորք։ Խմբ. Կ. Ալիրյանյան, 1936։

Առագած, շաբաթաթերթ, Փարիզ։ Խմբագիր Ս. Պողոսյան, (արտոնատեր Գ. Քերեսթեճյան)։ Տպագր. Արտրա։ 1938 հուլիսեն սկսած Լ. լույս տեսնել (գապրած «Ապագա»-ի տեղ)։

Առածանի, անդաստան գրականության և պատմության (պարբերագիրք), Փարիզ։ Կազմեց Շ. Միսաքյան։ Ա. Բ. Գ. գիրք 1943—1945։

Առամազդ, հանդես Գատրգյուղի Արամյան ազգաց միության, Իսթանպուլ, 1952—1954, 4 թիվ միայն։

Առարատ, հանդես ամսօրյա, Պուենոս Այրես։ (Խմբ.) Գարեգին Եպիսկ. Տրապիզոնի, 1943—1947։

Առարատի մատենադարան, Գահիրե, 1916—1917, թ. 1—4։

Առամ, մանկական պատկերազարդ պարբերաթերթ, Փարիզ, (Կ։ Բրատարակվի ամիսը երեք անգամ։ Հրատ. Ն. Հովհաննիսյան), 1953։

Առեազգ, պարբերաթերթ գրականության և արվեստի։ Հրատ. Հայ մատի տան, Աթենք։ Խմբագիր Գ. Կառվարենց, 1937—1939։

Արևելք, առաջադիմական թերթ, Թավրիզ, 1943... (Նախապես լույս տեսած «Հակաֆաշիստ» անունով)։

Արևմուտք, ազգային և գրական անկախ շաբաթաթերթ, Փարիզ։ Արտոնատեր Լ. Մոգյան, 1945—1950։ 1947 թ. հնվ. 1-ենն (նոր շրջան, Ա տարի, թիվ 7) լույս տեսած որպես հրատարակություն Կիլիկյան ընդհ. միության (մեծագիր 8 էջ)։

Արի-արանց, նոր սերունդին պատկերազարդ տարեցույցը. Պոսթրն։ Տպագր. Ազգի, 1916, էջ 208։

Արձագանգ, շաբաթաթերթ. Փարիզ։ Խմբագիր-տնօրեն Է. Մալոյան, 1954։

Արմավենի տարեգիրք. հրատարակություն Գալուստյան ազգային վարժարանի շրջանավարտից միության, Գահիրե։ Ա տարի 1937—1938։

Արմենիա. Կեդրոնական օրկան Ֆրանսահայ երիտասարդական միության Armenia, organe de Jeunesse Armenienne de France. Փարիզ (Հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով), 1946—1950... (այսրանը ծանոթ է ինձ)։

Արմենիա, շաբաթաթերթ, ազգային, բաղաքական..., Մարսել։ Խմբ. Մ. Թորոսյան, 1920—1922...

Արշալույս, օրաթերթ, Կ. Պոլիս, տեր և տնօրեն Արամ Գոլանճյան, խմբ. Ս. Շամլյան, 1932։

Արշալույս, տարեգիրք, (կազմեց) Արմենակ Մելիքյան, Ֆրեզնո։ Տպ. «Ասպարեզ»-ի։ Ա—Դ տարի 1919—1922 (այսրանը ծանոթ)։

Արուսյակ. քաղաքական- հասարակական, գրական, տնտեսական և իրատեսական անկախ թերթ, Երևան։ Արտոնատեր-խմբագիր Արտաշես Նազարյան, 1935—1936։

Ավել, զավեշտաթերթ, Գ. Պոլիս, խմբագիր Վրթ. Քյուչյուրյան (Թոփալ Շեյթան), 1914։

Ավետագիր. ամսագիր, 1947...

Ավետարեր. հրատարակություն Մերձավոր Արևելքի Հայ ավետարանական միության, Պեյրութ, 1950—?

Ավետարանի ձայնը, ոչ հարանվանական և անկախ ամսաթերթ, Աղեքսանդրիա, 1939—1947 (այսրանը ծանոթ է ինձ)։

Ավլոր, անկախ երգիծաթերթ, Լիոն։ Խմբագիր-տնօրեն Գր. Ֆելլահյան, 1936 հոկտ. են սկսած (շարունակություններ անծանոթ)։

Բամբիռ, պարբերաթերթ ազգ. «Քարեն Եփփե» ճեմարանի ուսանողության, 1954-ենն ցարդ կշարունակվի.

Բանաստեղծին ձայնը, պարբերագիրք մտածման, քննադատության և գրականության, Գահիրե։ (Խմբագիր) Արշամ Տատրյան, տպ. Սահակ-Մեսրոպ, 1938։ (Լույս տեսած է միայն մեկ թիվ)։

Բանբեր. շաբաթաթերթ. Շթութկարտ, 1948։

Բարիզ-Արևելք. ամսագիր. Փարիզ, 1939 թ. 1—4...

Բարի լուր. գիրք հոգեշահ հոդվածներու, Աղեքսանդրիա, 1948—1950։

Բացառիկ թիվ. հրատարակություն Միլանի Հայ ուսանողական միության, Միլան, 1931 (1 թիվ միայն)։

Բուրաստան. մանկա-պատանեկան հրատարակություն Հալեպահայ ուսուցչական միության (ամսաթերթ), Հալեպ։ Տպագր. «Նաիրի», 1950։

Բուրաստան. պատկերազարդ ամսաթերթ մանկական-պատանեկան, Փարիզ։ Խմբագիր Հ. Տավոյան, 1937։

Գաղութաբնակ տարեգիրք. Պուրսա, խմբագրեց Հ. Մկրտիչ Պոտուրյան։ Հրատարակություն «Գաղութահայ հրատարակչական»-ի, տպ. «Հայ մամուլ»։ Ա տարի 1939, 274 էջ։ Բ տարի 1940, 234 էջ։ Գ տարի 1941, 244 էջ։

Գալոթի ձայն, շաբաթաթերթ, Պուրսա։ Խմբագիր-հրատարակիչ Հ. Մ. Պոտուրյան, 1923 (5 թիվ միայն)։

Գիտակ, գիտական, գրական և բարոյական կիսամսյա հանդես, Իսթանպուլ, 1944։

Դիտական տարեգիրք. Իսթանպուլ (Պատրաստեց Կ. վրդ. Զարգճյան, 1944, մեծադիր 64 էջ։

Դիտություն և արվեստ. Հրատարակություն Հայ համալսարանականների ընդհ. միության, Թեհրան։ Տպ. Մոդեռն, 1946, 120 էջ։

Դիր և երգիծանք. (կազմեց) Ա. Տեր-Մինասյան. Իսթանպուլ։ Ա—Բ տարի, 1950—1951։ 176 և 175 էջ։

Դիրք գրականության և արվեստի. (պարբերաթերթ), հրատ. Մշակույթ, Պեյրութ։ Տպ. «Ատլաս», 96—114 էջ։ 1955—(կշարունակվի)։

Գրականություն և արվեստ. ամսաթերթ, Իսթանպուլ, 1940։ (Լույս տեսած բիչ ժամանակ, փոխան «Պատկեր»-ի)։

Գրական տարեցույց. արձագանք Մարսելյի, (խմբ.) Լևոն Ճերահյան, Մարսելյ։ Տպ. «Հորիզոն», 1945—1953 (այսքանը ծանոթ է ինձ)։

Գրասեր. պարբերաթերթ Ալեքսիս գոլեճի հայ ուսանողներու, Հալեպ։

Գրացուցակ նոր հրատարակությանց. ամսաթերթ, խմբ.— հրատ. Վահան Գ. Զարդարյան, Կ. Պոլիս։ Տպ. Ն՝իվալեկյան, ապա Գ. Պաղտասարյան և Տամատյան, 1893—1895։

Գրպանի տարեցույց «Արարս» մատենաշարի, Աղեքսանդրիա։ Տպ. Ա. Ստեփանյան, 1941—(կշարունակվի)։

Դեպի երկիր. պարբերագիրք գրականության և արվեստի, Հալեպ, 1946—1950... (այսքանը ծանոթ է ինձ)։ (1946-ի պրակ Դ—Ե, նվիրված Սովետական Հայաստանի 25-ամյակին։ Հրատ. Սովետ. Հայաստանի հետ մշակութային կապի Հալեպահայ ընկերակցության, 106 մեծադիր էջ)։

Դեպի լույս. բաղաքական և գրական անկախ շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ։ Արտոնատեր և խմբագիր Ռուբեն Մաշոյան, 1948—1953 (ավելի վերջերը ամսաթերթի վերածված)։

Դիտակ. հասարակական պարբերաթերթ, Ֆրեզնո, Գալիֆորնիա (հայերեն և անգլերեն լեզուներով), 1933—1939...

Դիցավան. տարեգիրք, Պուրբեշ։ Խմբագրեց Հ. Մ. Պոտուրյան, տպ. «Մասիս»։ Գիրք Ա, 1923, 60 էջ։

Դիցավան. գրական ամսագիր, Պուրբեշ։ Խմբագիր Հ. Մկրտիչ Պոտուրյան, 1924, թ. 1—3։

Եգիպտահայ տարեցույցը. (կազմեց) Մ. Ոսկյան, Աղեքսանդրիա։ Հրատ. և տպ. Ա. Ստեփանյան, 1919, էջ 132։

Եգիպտահայ տարեցույց. (կազմեց) Սուրեն Պարթևյան, Գահիրե։ Տպ. Ն. Պերպերյան, Ա տարի, 1914, էջ 280 + 24։

Եղանակ. օրացույց (տարեցույց), Զմյուռնիա։ Տպ. Հոման Հալլոր, 1839... (Ա. Ալպոյաճյան, Պատմ. Եվդոկիո Հայոց, էջ 49 և 848)։

Երևան. երկօրյա, քաղաքական, ընկերային և գրական, Փարիզ, 1926—1929...

Երևան (ժողովրդական թերթ), Աթենք։ Խմբ. Վ. Տարեսյան, 1938—1940...

Երկասեր. ամսաթերթ, Զմյուռնիա, հրատ. Մեսրոպյան վարժարանի աշակերտության (խմբագիր Մեսրոպ Նուպարյան), 1854։

Զանդ. շաբաթաթերթ, Փարիզ, 1935—1936...

Զանգու. շաբաթաթերթ, Փարիզ (արտոնատեր Զ. Ռուբինյան), 1935...

Զենիթ. ուսանողական օրկան, Փարիզ, 1946—1947... (հավանական է ֆրանսերեն բաժինով)։

Զեփյուռ... Մարզվան։ Խմբագիր Հ. Գամպերյան, 1889... (Վ. քհ. Ժամկոչյան, Հայուն տարեցույցը, Մարսելյ, Բ տարի, 1951, էջ 168։ Ուրիշ մանրամասնություններ կպակսին)։

Զմյուռնահայ տարեցույց. (խմբ.) Սուրեն Պարթևյան, Իզմիր։ Տպագր. Մամուրյան, Ա տարի 1920, 156 էջ։

Զվարթնոց. պաշտոնաթերթ Ս. Խաչ Հայ առաք. եկեղեցվո (ամսաթերթ), Նյու-Յորք, 1929—1940... (այսքանը ծանոթ է ինձ)։

Էրոս. գրական ժողովածու, հրատարակություն «Էրոս» գրատան, Թեհրան, Ա տարի 1950։

Ընդարձակ համազգային օրացույց հանրագիտական Արևելյան որբանոցին, Կ. Պոլիս, խմբ. Գ. Պաղտասարյան, տպ. Հ. Մատթեոսյան։ 1897—1915։ Միջին հաշվով 350 փոքրադիր էջ։

Ընտանիք. ամսաթերթ պատանեկան, Վենետիկ, (հրատարակություն Մխիթարյան միաբանության), 24 էջ։ 1947—կշարունակվի։

Թուրքիա. երեկոյան օրաթերթ, Իսթանպուլ։ Արտոնատեր և խմբագիր Մարտիրոս Դոշունյան, 1935 (կարճատև)։

Թոուցիկ բերբ (հրատ.՝ Արսեն Թոխմախյան), 1880...

Ժողովածու գրականության և արվեստի, Պեյրութ, պատասխանատու խմբագիր Պետրոս Մինասյան, մատենաշար Շարժում թ. 1—10։ 1950—1956...

Ժողովուրդ. օրաթերթ, Իսթանպուլ։ Արտոնատեր Հ. Գանթար, 1952 (կարճատև)։

Ժողովուրդի ձայն, Voix du Peuple, Մարսելյ։ Հրատ. Մատլեն Եավեր, 1935 օգոստոսեն սկսած...

Ժողովուրդի ձայն, օրաթերթ, լույս չի տեսներ երկուշաբթի և շաբաթ օրերը, Պեյրութ։

Խմբագիր Հովհաննես Ակպաշյան, 1939—1947...

Ժողովրդական լիակատար տարեցույց. *Տփղիս, (խմբ.) Մ. Զմշկյան, 1888—1896...*

Ժողովրդական տարեգիրք. *Իսթանպուլ. կազմեց Սահակ Մխիթարյան, 1934—1939։*

Ժողովրդական տարեցույց. *Կ. Պոլիս, հրատ. Գեորգ Զարգարյան, 1873—1880 (փոքրագիր)։*

Ժողովրդական տարեցույց. *Փարիզ. (խմբ.) Գեորգ բհն. Նիգամյան, 1946—1947...*

Լապտեր..., *Լոնդոն, 1907։*

Լիբանանահայ տարեգիրք. *Պեյրութ (խմբ.) Հակոբ Թ. Նազարենց, 1955։*

Լիբանանի զբպանի տարեցույց. *բախտացույցի, երազահանի և օրացույցի ճոխ բաժիններով, Պեյրութ։ (խմբ.) Մ. Ս. Նաճարյան, հրատարակություն Լիբանան տպարանի, Ա տարի 1933, 201 էջ։*

Լույս. *ամսագիր Ավստրալիո Հայոց Եկեղեցվո. Սիդնի (Ավստրալիա), 1956—կշարունակվի։ (16 էջ)։*

Լույս. *պաշտոնաթերթ Հայ առաքելական ս. Գր. Լուսավորիչ եկեղեցվո. Ֆիլատելֆիա, 1932... (4 էջ)։*

Լույս. *Հանդես կիսամսյա, հայերեն և անգլերեն, Գալիֆորնիա։ խմբագիր Մ. Մինասյան, 1934...*

Լուսաբաց. *ամսագիր, Փարիզ։ Կհրատարակեն Պետրոս Զարոյան և Զ. Մ. Որբունի, 1938—1939։*

Լուսաբեր. *մանկական-պատանեկան ամսագիր, Թեհրան, 1949—1950...*

Խաչբուռ. *պարբերաթերթ, օրկան Հայ ավետ. Բենել բարեր. վարժարանի աշակերտության, Հալեպ, 1946—1948...*

Խարազան. *Պուրսա, 1921։*

Խոսնակ. *հրատարակություն Հ. Բ. Ը. միության Լիբանանի շրջանային հանձնաժողովին, 1956։*

Սաղնսնոր, *ամսաթերթ, Մարսելյ։ խմբագիր Ս. Փինեճյան, 1937։*

Օր Հայաստանի. *Ժրնև, 1930։*

Մովակ. *Մարսելյ, 1930։*

Կակոս, *երգիծական շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ։ Տեր և տնօրեն Հրանդ Փաշայան, 1938։*

Կանաչ. *պարբերաթերթ Արժանթինահայ համալսարանական միության, Պուենոս-Այրես, 1954, 80 էջ։*

Կամ. *պաշտոնաթերթ Արմենիա երիտասարդաց միության, Պուենոս Այրես, 1950—1955...*

Կանթեղ. *գրական, գիտական, գեղարվեստական ամսաթերթ, Հալեպ։ Տպ. Արաքս, 1931։*

Կանթեղ. *ամսաթերթ ազգային և եկեղեցական, Պոսթրն, 1935—1936...*

Կարմիր ափլոր. *երգիծաբանական-սատիրական շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, (խմբագիր Մատթեոս Դարբինյան), 1921, թ. 1—6։*

Կավոռ. *երգիծական շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ։ Տեր և տնօրեն Կարապետ Մակար, 1937։*

Կավոռ. *ազգային, քաղաքական, մարզական և երգիծական շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ, 1947—1948...*

Կավոռ, *երգիծական տարեգիրք, հրատ. Արշակ Զարեհ, Իսթանպուլ, 1947—1950... (Գ. տարիի 1949-ի հատորը լույս տեսած է «Միմոս» տարեգրքին հետ միացած)։*

Կավոռին տարեցույցը. *Իսթանպուլ, հրատ. Օ. Արթուն, 1938։*

Կափիրա. *պարբերաթերթ, Սեբաստիա։ Տեր և տնօրեն Կարապետ Ա. Պարսամյան, 1913։*

Կեռ կատակ—կեռ շիտակ. *կիսամսյա երգիծաթերթ, Փարիզ։ Տեր և տնօրեն Ա. Հանչեր, 1945—1955...*

Կիկո. *քաղաքական երգիծաթերթ շաբաթօրյա, Իսթանպուլ։ Տեր և տնօրեն Կ. Մակար. Հրատարակիչ Տ. Տեր-Պետրոսյան, տպագր. Հ. Դ. Փալագաշյան, 1936 (մեծադիր 8 էջ)։*

Կյանք և գիր. *տարեգիրք, Գահիրե։ Տպ. Նոր Աստղ, 1948։ (264 էջ)։*

Կյանք և գիտելիք. *պարբերական գիտության և արվեստի, Երուսաղեմ։ խմբագիր Կ. Հրաչ, 1932։*

Կոշ-Դեվեր. *հայերեն և թուրքերեն լրագիր (հայերեն և թուրքերեն տառերով). Բարու։ խմբագիր-հրատարակիչներ Տ. Հարությունյանց և Ի. Բ. Ուշուրբեկով, 1906։*

Կովկասի կեսար. *Թիֆլիս, 1906։*

Կուսակ, *գրական և գեղարվեստական ամսաթերթ, Իսթանպուլ։ խմբագիր Արամ Փեհլիվանյան, 1950, թ. 1—2 (ապրիլ և մայիս)։*

Կսմիքներ սկյուտարցիներուն. *շաբաթաթերթ երգիծական, Կ. Պոլիս։ խմբագիր Վահան Փափազյան, 1920, թ. 1—2։*

Հակաֆաշիստ, *առաջադիմական թերթ, Թավրիզ, 1943։ (Հետագային լույս տեսած «Արևելք» անունով)։*

Հատոն. *ամսաթերթ, օրկան Հատնո Հայրենակց. միության կեդր. վարչության, Մարսելյ։ 1928—1935... (այսքանը ծանոթ է ինձ)։ (Ավելի նորերը «Նոր Հաճրն»-ի վերածված)։*

Հայանդրհեռագրոցի փոստային-ինֆորմացիոն բյուլետեն, *ՀՍԽՀ, Երևան, 1925։*

Հայ աղյուսակ, *ամսաթերթ պատմական-մշակութային, Պրյուսել։ Տնօրենություն Հովհաննես վրդ. Նալպանտյան, Հայ-Պելճիրական*

տպարան, Պրյուսել, 1937 (24—40 էջ)։ (Հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով)։

Հայաստանյան նկատ. օրկան «Հայաստանյան հակատ»-ի Կենդ. Կոմիտեի, Պուրբեշ, (կիսաշաբաթաթերթ-շաբաթաթերթ)։ Կհրատարակվի խմբագրական մարմնի կողմե։ Տնօրեն Հարություն Պապոյան։ 1945—1949... (մեծադիր 4 էջ)։

Հայ արևելք. Paris-levant, բժշկա-առողջապահական ամսաթերթ, Փարիզ։ Խմբ. տոքթ. Ալլահվերդի Օրդի, 1939։

Հայ առնագանգ. (շաբաթաթերթ, հայ և ռումեն լեզուներով), Պուքրեշ։ Խմբագիր Լեոն Լանիս, 1916։

Հայ արնագանգ, (շաբաթաթերթ), Maisons-Alfort, Փարիզ, 1906։

Հայ բանվոր, հայ աշխատավորներու արհեստակցական թերթ, լույս կտեսնէ ամեն 15 և 30 թվականին, Սոֆիա։ Отгов. ред. М. Каратьозян, Печат. „Рахвира", 1932. (Լույս տեսած է 1 թիվ, 15 դեկտ. 1932-ին։ 2 էջ)։

Հայ գիր. պարբերաթերթ գրականության և արվեստի, Աթենք։ Հրատարակիչներ՝ Պ. Սարգիսյան, Վ. Տարեսյան, Ժ. Կյուղելյան, Պ. Լամպահյան, Կ. Փանոսյան, Շ. Շահրիկյան, 1946։ (Մեծադիր 16 էջ)։

Հայ Պիտակ, շաբաթաթերթ, Երուսաղեմ։ Խմբագիր Պարույր Մինասյան, 1946։

Հայ խոսնակ տարեգիրք. Իսթանպուլ։ Պատրաստեցին Զարմայր ծ. վրդ. Կեոզյուրյան և Թորոս Ագաայան, Ա տարի, 1941 (էջ 227)։

Հայկական ժամ, հրատ. Հայկական ժամի, Նյու-Յորք։ Կազմեց Տիանա Սարգիս։ Ա տարի 1943, 116 էջ։ Բ տարի 1945, 128 էջ։

Հայկական տարեցույց. խմբագրյալ ի Տ. Վեռնդ քահանայէ Փափազյան, թարգմանեալ ի ռումաներեն ծանոթությամբ և գիտելյոք ի Լուսիկ Սրմադաշյան Երբեմն ուսուցիչ Յաշի Հայ վարժարանին, Կալայ։ Տպագր. Ղևոնդ քհ. Փափազյան։ (Հայերեն և ռումաներեն լեզուներով), 1895—1899։

Հայ կեզրոն տարեցույց, Պուենոս Այրես։ Խմբագրեց Հարություն վրդ. Մուշյան, տպագր. «Արարատ»։ 1953—կշարունակվի։

Հայ նակատ, (հատաջդիմական թերթ), Փարիզ։ (Հրատ. Շահե Տատուրյան), 1944։

Հայ մայրերու տարեցույց, Լիոն (Ֆրանսա)։ 1933։

Հայ մանուկ, մանկական գրական ամսագիր, Պեյրութ։ Խմբագիր Էոժենի Գանթարճյան, 1948։

Հայ մարտիկ, կիսամսյա պաշտոնաթերթ Հին հայ մարտիկներու. Մարսելյ։ 1936—1938...

Հայ Ութիոմ, գրական-գեղարվեստական հանդես. հրատարակություն Մելբոնյան կրթարանի Հայ Ութիոր ուսանողական միության, Նիկոսիա (Կիպրոս), 1942—1945։

Հայ տեղեկատու բյուրո. Փարիզ, 1919։

Հայ ուսանող, պարբերաթերթ, օրկան Հայ ուսանողական միության, Պեյրութ։ 1942—1943...

Հայրենի տարեցույց, Պլովդիվ։ (Հրատ. Հ. Մարաշլյան, խմբ. Ն. Գասապյան), տպ. «Մի-ֆան», 1938, էջ 160։

Հայուն տարեցույցը. կրոնական, ազգային, գրական, բժշկական և մարզական բաժիններով։ Մարսելյ։ (Խմբ.) Վարդան բն. Ժամկոչյան. Հոգևոր հովիվ Նիսի և շրջակայից։ Տպարան Ջավեն Նահապետյան, 1950—կշարունակվի։

Հայ Օգնության Միություն. Եռամսյա պարբերաթերթ, Պոսթըն։ 1940—1947...

Հանդես մշակույթի. հրատարակություն Կենդրոնական սանուց միության, Իսթանպուլ։ 1948—1953։ (Վերջին տարիներս ցանցառորեն լույս տեսած)։

Հանրագիտակ, պարբերագիր, հրատարակություն «Կյութեմպերկ» մատենաշարի, Իսթանպուլ, 1936։

Հասկ. հայագիտական տարեգիրք, հրատարակություն Կիլիկիո Կաթողիկոսության, Անթիլիաս։ Ա տարի 1948։ Բ տարի 1949—1950. Նվիրված Հայրապետական Մայր Աթոռի Էջմիածին փոխադրության 500-ամյակին (1441—1941), 1950, էջ 353։

Հավելված Միություն-ի. կիսամսյա, հավաքածու ազգային և քաղաքական լուրերու, Աթենք։ 1896—7։

Ա տարի թ. 1—4-ը՝ վիմատիպ։ Թ. 5-են (1897 փետր.)՝ տպագիր։ Թ. 4-են՝ վերածված ամսաթերթի։

Հարդգող, գրական ամսաթերթ (հավելված «Ազդակ»-ի), Պեյրութ, 1932։

Հիշատակարան տարեգիրք. Գահիրե, 1937—8...? (երկու հատոր)։

Հ. Մ. Ը. Մ.— Հայ սկաուտ. օրկան Հ. Մ. Ը. Մ.-ի, սկաուտական և մարզական ամսաթերթ, Փարիզ։ Revue mensuelle de Scoutisme et de Culture Physique, 1945։

Հոսնոսի տարեգիրքը. Պեյրութ։ Տպ. Հոսհոս, 1929 (էջ 128)։

«Հուշարար»-ի ալմանախ. Թիֆլիս։ Խմբ. Ա. Վրույր, 1913։

Զայն, ամսաթերթիկ, Մելպուրն (Ավստրալիա)։ Խմբագիր Ռուբեն Բարսեղյան, 1956—կշարունակվի։

Զայն բնկերասիրական (Մուսայք Մասյաց), տասնօրյա հանդես, Կ. Պոլիս։ Հրատ. Արմե-

նակ Հայկունի, 1863—1864։ Փորը դադարեմ հետո, 1865 փետր. 28-ին վերսկսած որպես ամսաթերթ լույս տեսնել, անկանոն կերպով, մինչև 1866։

Ճակատ. շարաթաթերթ Ազգային վերածնունդի, Պուրսա, 1943։

Ռատազաւ. ժողովուրդին շարաթաթերթը, Իսթանպուլ Արտոնատեր՝ Խաչիկ Ամիրյան, խմբագիր՝ Հակոբ Սվասլյան, 1947—1951։

Մայմուն (երգիծաթերթ), Սոֆիա։ Պատասխանատու խմբագիր Սիմոն Էրմերջյան, տպ. Глушков, ապա Г. Гавазов, 1919. թ. 1 7։ (Նախապես շաբաթաթերթ, ապա երկշաբաթաթերթ)։

Մանանա տարեգիրք. հրտրկ. Հոգևոր կրթայրության երիտասարդաց, Հալեպ։ Տպ. Սարանաթա։ Ա և Բ տարի 1946—1947... (Այսքանը ծանոթ է։

Մանկական ճասկեր (պատանեկան հանդես), Թեհրան։ 1936...

Մանկավարժ. պարբերաթերթ, Կ. Պոլիս. 1870—1880։

Մանկունք ս. խաչի. պարբերաթերթ, Թուրքիո Հայոց պատրիարքության Ս. Խաչ Դպրեվանքի ուսանողության հրատարակություն, Իսթանպուլ, 1946...

Մասիս. գրական-գեղարվեստական ժողովրդական պատկերազարդ ամսաթերթ, Սոֆիա։ Խմբագիր՝ Հ. Տեվենյան. հրատարակություն «Մասիս» տպարանի. 1931—1932 (8 էջ)։

Մասիս. շաբաթաթերթ ազգային-գրական, Պեյրութ։ Արտոնատեր-տնօրեն Բ. Թ., 1947—կշարունակվի։

Մասիս տարեցույց. Պուրսա։ Խմբ. Հ. Մ. Պոտուրյան, 1922։

Մեղու, շաբաթաթերթ, Կ. Պոլիս, 1927։

Մեր խոսքը. հասարակական, գրական, բաղաքական շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1913—1914?

Մեր տունը. ամսաթերթ Հայաստանյաց եկեղեցվո Փարիզի վիճակին, Փարիզ։ (Խմբ. Տիրան, վրդ. Ներսոյան), 1938։

Միմոս երգիծական տարեգիրք, Իսթանպուլ։ Խմբագիր Լևոն Ավագյան, տպ. Ագին, 1945—1953։ (Միջին հաշվով՝ 250 էջ)։

Մնացորդաց շարժում, կրոնական պարբերաթերթ, Աշխարհիս վերջին, վերջնական և տևական խաղաղության պատգամաբեր, Նյու-Յորք, 1936—1937...

Մշակույթ, ազգագրական տարեգիրք. Իսթանպուլ։ (Խմբագիր) Թ. Ագաթյան, «Մշակույթ» մատենաշար, թիվ 16։ Ա տարի. 1948։ (էջ 160)։

Մշտնջենավոր տարեցույց ժողովրդական, (կազմեց) Պողոս Հ. Ճինճիհանյան, Կ. Պոլիս, 1887։

Մրգաստան. մանկական-պատանեկան հանդես, Սոֆիա։ Խմբ. և հրատ. Հ. Տեվենյան, տպագր. «Մասիս»։ 1935—1936, թ. 1—8։ (էջ 16)։ (Թ. 4-ն խմբագր. պաշտոնը կրատանձնել Գ. Հալաճյան)։

Մրգաստան..., Ֆասուլը, 1954—55։

Մուզայի Աբարատյան..., Մոսկվա։ Տպ. Սեմեն Օգոստյան, 1829։ (Թեոդիկ, Տիպ ու Տառ, 180)։

Մուենտիկ, շաբաթաթերթ, Զմյուռնիա։ Տպ. Քեշիշյան, 1909, թ. 1—6։

Մուենտիկ. (հրտրկ. «Անդրկովկասի Գերագույն միջազգային հեղափոխական խմբակ»-ի), Թիֆլիս, 1883...

Նախընթաց. ձոնված Ամերիկահայ ուսանողական միության կողմե հայ տպագրության 400-ամյակին, Նյու-Յորք։ Տպ. «Կոչնակ»-ի, Ա տարի 1913։ (էջ 96)։

Նավասարդ. ամսաթերթ, օրկան Հ. Մ. Է. Մ.-ի, Պուենոս Այրես։ 1955—կշարունակվի։

Նոյյան աղավնի—Հայ մարդն ու իր մշակույթը, պարբերագիրք, Դահիրե։ Հրատարակիչ Արշամ Տատրյան։ Տպ. «Նուպար», Ա տարի թիվ 1, 1950։ (էջ 80)։

Նշույլներ. գրական հավաքածու, Գահիրե։ Հրտրկ. Գահիրեի Հայ երիտ. միության։ Տպարան «Ասատան», 1916, թիվ 1։ (էջ 32)։

Նոր աշխարհ. շաբաթաթերթ ազգային, եկեղեցական և գրական. Պրուսիոն. Մեսենաբաց։ Հրատարակություն Graphic Composition-ի. Սամուել Հ. Թումայան, 1955—կշարունակվի։

Նոր Արամ. շաբաթաթերթ, Նիկոսիա, Կիպրոս։ Արտոնատեր Հ. Մ. Մոսուիչյան, 1946—1947...

Նոր դարման. կիսամսյա, Իսթանպուլ։ Տեր և տնօրեն տոքթ. Արմենակ Խանճյան, 1935։

Նոր Երկիր. բացառիկ թիվ, Փարիզ. 1946։

Նոր Կավոռշ. երգիծական շաբաթաթերթ. Փարիզ։ Խմբագիր՝ Գրիգոր Վահան, վարչություն Ժորժ Շահպարոնյանի։ 1937 ապրիլեն սկսած...

Նոր կյանք. շաբաթաթերթ. Փարիզ։ Խմբ. Մ. Մանուշյան, 1936...

Նոր հույս, շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ։ Տեր և տնօրեն Գ. Մակար, 1935։

Նոր ձայն, շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ, 1936։

Նոր Մարսուշ, պարբերագիրը Մարաշի Հայրենակց. վերաշին. միության, Հալեպ։ Տպ. «Անի», 1946։

Նոր սերունդ. հավելված «Հայ կեղրոն»-ի, մանկական բաժին, Պուենոս Այրես, 1936...

Նոր սերունդ. օրաթերթ. Հալեպ, 1951...

Նոր սերունդ. (ամսագիր), օրկան Փարիզի Հայ երիտասարդաց և հայուհյաց միությունների, Փարիզ, 1939։

Նոր օր, շաբաթաթերթ, Իսթանպուլ։ Պատասխանատու խմբագիր Ավետիս Ալեքսանյան, 1940-ական թվ.։

Շաբաթական թերթիկ (Հայ ավետ. եկեղեցվո ազգեր)։ Նյու-Յորք։ 1932-են սկսած (եղած է շարունակությունը «Ճրագ»-ի, որ դադրած էր 1931-ին)։

Շարժում, ազգային գրական-գիտական կիսամսյա, Լիոն, 1932։

Շարժում, շաբաթաթերթ ազգային, բաղաքական, գրական, Պուենոս Այրես, 1937—1939... (Հասցե՝ Մեսրոպ Տատուրյան)։

Նար կարծյաց. շաբաթաթերթ, Ս. Պոլիս։ Հրատ. Մինրդատ Ամերիկյանց, 1875։

Նեշտ, երգիծաթերթ (ամսագիր), Երևան։ Խմբ. Վ. Թոթովենց, 1923։

Նիգարար, ամսաթերթ, հրատարակություն Հ. Բ. Ը. միության Եվրոպայի շրջան. կեղր. հանձնաժողովի, Փարիզ։ (Հայերեն և ֆրանսերեն լեզուներով)։ 1956—կշարունակվի։ (Էջ 16)։

Նիրակ, ամսագիր, հրատ. Թերեյան մշակութային միության, Պեյրութ։ 1955—կշարունակվի։

Նիրակ, կիսամսյա լրագիր տնտեսական, առևտրական և բաղաքական, Փարիզ, 1946—1947...

Նենոհաց ցողեր. հայ բողոքական տարեգրքույկ, կրոնական և բարոյական գրվածքներու համառոտ հավաքածու, Մարսելյ։ (Կազմեց) Լևոն Ա. Սիմոնյան, Ա—Բ—Գ—Դ տարիներ, 1934—1937... (Էջ 96)։

Նողակար, կրոնական պարբերաթերթ, պաշտոնաթերթ Սկյուտարի Ս. Խաչ Դպրեվանքին, հանդես ամսօրյա, Իսթանպուլ։ Պատ. տնօրեն Ռ. Ծ. վրդ. Գագանճյան, 1952—կշարունակվի։

Նողակար, կրոնական ամսաթերթ, Ֆրեզնո։ (Խմբ.) Գարեգին Եպիսկ. Խաչատուրյան, 1928—1935։

Ովասիա, տարեգիրք գեղարվեստի և գիտության, Իսթանպուլ։ (Խմբ.) Խաչիկ Ամիրյան, տպ. Կյութեմպերկ—Կ. Ն. Մագասճյան։ 1939. (Էջ 192)։

Ոբրունի, տեղեկատու Հայ որբախնամ ընկերության, Ադերսանդրիա, 1920։

Ուս և ծով, որոթ. թերթ..., Իսթանպուլ, 1950...

Ուսանող (ամսաթերթ), հրատ. Հայ ազգ. Սահակյան բարձրագույն վարժարանի, Պեյրութ, 1948։

Պանակ, ազգային, բաղաբական եռօրյա թերթ, Աթենք։ Խմբագրատեր Ե. Պատուղյան, 1929...

Պանակ, Հայաստանյան շաբաթաթերթ. Պուրսա, 1935—1941։

Պանակ. (ամսաթերթ), Թիֆլիս։ Խմբ. Դ. Տեր-Սիմոնյան, 1921 (բացառիկ)։

«Պայքար»-ի բացառիկ, հրատ. «Պայքար» թերթի, Պոսթոն։ 1910—կշարունակվի։ (Ավելի վերջերը կոչված՝ «Պայքար»-ի Նոր տարվա բացառիկ)։

Պապ ոխտի, եռամսյա պարբերաթերթ. Մալաթիո Կրթասիրաց ընկերության կեղր. վարչության, Քլիվլենդ, Օհիո (ԱՄՆ), 1935—1956 (կշարունակվի)։

Պատանեկան միություն, ամսաթերթ, հրատրրկ. Զմշկածագի Պատանեկան միության, Լոնդոն (Ամերիկա), 1923, թ. 1—3։

Պատանիներու տարեցույցը. Իսթանպուլ, 1926—1927։

Պատգամավոր, Երուսաղեմ, խմբագիրներ Ճ. Ու. Քլեփհամ և Պ. Պ. Աճեմյան։ 1933—1... (Էջ 16)։

Պարտեզ, պատարագական-մանկական պարբերաթերթ, Իսթանպուլ։ Խմբագիրներ Արմենուհի Եոզեր, Աարին Տաարյան և Բագարատ Թեյան, 1946—կշարունակվի։

Պուլկարահայուն տարեցույցը, Սոֆիա։ Պատրաստեց Դանիել Հ. Ռազկրատյան։ Տպարան «Ակրատաս», 1926 (Էջ 74)։

Պիոներ կանչ, օրգան ՀԼԿԵՄ Կենտկոմին կից պատանի Պիոներների Կենտ. Բյուրոյի, պիոներական և աշակերտական շաբաթաթերթ. Օրեան։ 1925—կշարունակվի։

Ջահակիր, ամսագիր, Գալիֆորնիա, 1946—1951...

Ջահակիր, Ավանդապահ համազգական և բնաշրջական հանդեսի, բաղաքական, գրական և ընկերային, Գահիրե։ Պատասխան Հայկ Ժամկոչյան, խմբագիր Հրանդ Տատրյան։ 1948—կշարունակվի։ (Էջ 8)։ (Նախապես շաբաթաթերթ, ապա տասնհինգօրյա, ավելի հետո պարբերաբար, անկանոն կերպով)։

Ռազմիկ, բաղաքական-հասարակական թերթ (կիսաշաբաթաթերթ), Սոֆիա-Պլովդիվ, 1937—1944։

Ռումանահայ տարեցույց, Պուրսա, (խմբ.) Արիս Հազար, 1914։

Ռումանահայ տարեցույց, Պուրսա, (կազմեցին) Հ. Մ. Պոտուրյան և Հ. Գ. Ատրուշան (Աթանասյան), 1925։

Սահակ Մեսրոպ, *հանդես մշակույթի (ամսաթերթ)*. Մարսելյ։ (Հրատ. Գարեգին Եպիսկ. Խաչատուրյան), 1937, թ. 1—3։

Սան. *ամսօրյա հանդես Մխիթարյան սանուց միության, գրականության, արվեստի և միութենական տեղեկագրության*, Բոսֆանպուլ։ Վարիչ-խմբագիր Կարապետ Էրսան, 1948—կշարունակվի։

Սարկավագին տարեցույցը. Ակերսանդրիա։ (Խմբ.) Հարություն Մանավյան, տպ. Ստեփանյան։ (Շարունակված «Եգիպտահայ տարեցույց» անունով), 1928—1937... (այսրանք ծանոթ)։

Սկաուտը. *բացառիկ ամսօրյա շրջաբերական*, Երուսաղեմ, 1938։

Սուրբ Մեսրոպ, *գրական և դիտական պարբերագիրք*, Պեյրութ։ Հրատ. Գրիգոր Ակիարյան։ Տպ. «Մասիս», 1946։

Սուրբ Փրկիչ, *տեղեկատու-ամսաթերթ Հայոց հիվանդանոցի*, Բոսֆանպուլ։ Արտոնատեր Հոգաբարձություն Ս. Փ. Հայոց հիվանդանոցի, վարիչ-խմբագիր Հերմինե Սինանյան։ 1949—կշարունակվի։ (32 էջ)։

Սուրբական պոլսեմ. Հալեպ։ Պատրաստեց Ե. Ս. Ոսկերիչյան, հրատ. դրավաճառ Կ. Տեմիրճյան։ Ա և Բ տարի, 1937—1938։

Սուրհանդակ. *լրագիր ազգային (ամսաթերթ)*. Ճերգի Սիթի—Նյու-Յորք։ Հրատ. Հ. Լկինյան, 1889, թ. 1—25։ (Թ. 26-են շարունակված «Ազատություն» անունով, 1890—1892։)

Սուրհանդակ Եյուդասպյան. *շարաթաթերթ*, Կ. Պոլիս։ Տպ. Պողոս Արապյան Ապուշեխցիս, 1847—1850։

Սեան. *պարբերագիրք գրականության և արվեստի*, հրատարակություն Հալեպահայ ուսուցչ. միության Սեան հրատ. մարմնին, Հալեպ, 1946։ (120 էջ)։

Վաստակ. *պարբերաթերթ առևտրական, տնտեսական և երմտական*, Կ. Պոլիս։ Արտոնատեր և պատասխանատու անօրեն Արտաշես Գալֆարճյան, 1931—1932։ (16 էջ)։

Վերածնունդ, *երկօրյա թերթ*, Աթենք, 1937։

Վերկլ. Բոսֆանպուլ։ Արտոնատեր տոբ. Շահնազար, 1956 (կարճատև)։

Վիրոշ-Աբարատ, *պուլկարահայ տարեգիրք*, Պլովդիվ։ Տպ. «Փարոս», (խմբ. Տ. Մարտիրոսյան), 1935։ (344 էջ)։

Տավրոս. *Հայ ազգային թերթ, բաղաքական, գրական և բնագրական (շարաթաթերթ)*, Վառնա։ Տեր և խմբագիր Հարություն Չարբրյան, 1898, թ. 1—19։

Տարեգիրք Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ ազգային երկսեռ վարժարանի, Աթենք։ Տպ. «Նոր օր», Ա տարի 1931։ (143 էջ)։

Տարեգիրք «Տարոն» (ձեռնարկ Տարոն-Տուրուբերանի հայրենակց. միության), Հալեպ։ Տպ. «Տիգրիս», 1949։ (184 էջ)։

Տարեցույց Խիկարի. Կ. Պոլիս։ Տպ. Ա. Մ. Աշճյան, 1888։

Տեղեկատու. Ֆրանս. բանակի նախկին Հայ ռազմիկներու բարեկամական միության, Մարսելյ, 1946։

Տեղեկատու. *աշխատավորական պարբերաթերթ*, Փարիզ, 1946—1947։

Տեղեկատու Ամերիկահայ ազգային խորհուրդի, Նյու-Յորք, 1950—1951...

Ցախավել. *երդիծական երկշաբաթաթերթ*, Թեհրան։ Հրատ. Ս. Բազեն, 1950—1953...

Ցուցակ անհայտ տարազրելոց (պարբերական հրատարակություն), Կ. Պոլիս, 1919, թ. 1—15։

Փանդիռ (*շաբաթաթերթ*), Կ. Պոլիս։ Տպ. Մ. Տեր-Սահակյան, 1911 ?

Փարիզահայ տարեցույց. Փարիզ։ (Խմբ.) Գեորգ Բ. Նիզամյան, 1943—1947... Ա և Բ տարի։

Փարոս. *շաբաթաթերթ*, Պուրսա։ Խմբ. Հ. Մ. Պողոսյան և Վ. Գ. Մեշոռոտճյան, 1921, թ. 1—5։

Փարոս. *բաղաքական և տնտեսական օրաթերթ*, Բոսֆանպուլ։ Արտոնատեր Թագվոր Փափազյան, խմբագիր Սուրեն Շամլյան, 1951։

Փունջ. *գիրք գրականության և արվեստի*, հրատարակություն Արմենն շրջ. երկսեռ միության, Հալեպ, 1954—...

Քնարիկ. *ամսաթերթ գրական*, Վենետիկ։ Խմբ. Հ. Մ. Պողոսյան, 1908։

Քուլիս. *կիսամսյա գեղարվեստական հանդես*, Բոսֆանպուլ։ Արտոնատեր և խմբագրապետ Հ. Այվազ, պատասխանատու անօրեն Գ. Խրլատովերյան։ 1946—կշարունակվի։ (22 էջ)։

Օգսիբ Հայաստանին. հրատարակություն Հայաստանի օգնության կոմիտեի Վրաստանում, Թբիլիս, 1942?

Օշական. *գրական պարբերաթերթ*, Աթենք։ 1931 (կարճատև)։

Օրդան (*հասարակական պարբերաթերթ*), Անարատ։ Խմբ.-հրատ. Մ. Տ. Շվոռ (Հմ. Արամյանց), 1904։

Fraternité հայերեն հրատարակություն։ Ամսագիր, Փարիզ։ Supplement à l'Edition française de „*Fraternité*". Paris. Imp. du Globe. (*մեծագիր 8 էջ*)։ 1937 ...

Տարին անհայտ եղողներ.—

Երկիր. *շաբաթաթերթ ազգային-գրական*, Աթենք, 1956—կշարունակվի։

Ե. Ք. Ը., Վան...

Լսարան, Թեոդոսիա...

Հենարան, շաբաթաթերթ, Կիպրոս ...—կշարունակվի։

Մաժան, Դահիրե։ Տպ. «Արարատ» (Մարգիս Փափազյանի), 1898-ի աութներ։

Նուրհանգակ, շաբաթաթերթ, Պուենոս Այրես,...—կշարունակվի։

Բ.—ՀԱՅԱՏԱՌ ԹԵՐԹԵՐ

Ամիսպիրի Քոսրաեբրինիյե, Կ. Պոլիս։ Խմբագիր Ռուբեն Քյուրքճյան, 1855—1857...

Ջոնալ, ամսաթերթ, Կ. Պոլիս։ Խմբ. Հովհաննես Տերոյենց, 1851—1856։

Էնվարը Շարգիյե, Կարին (Էրզրում), 1867։

Թերեմմանը Էֆքյար, օրաթերթ, Կ. Պոլիս։ Հրտրկ. Տիգրան Ճիվելեկյան, 1877—1884։

Թոչնիկ, Կ. Պոլիս։ (Խմբ. Իփեքյան), 1868...

Խուտավենտիկյար, Պրուսա, 1869։

Իլավելի սալնամե վե Խաթիրխաճաթր սայիրե 1896 քեպիսե (նահանգ) սենեյի Խավիլեսինե մախսուս (տարեցույց), Բսթանպոլ։ Տպագր. Հ. Մատթեոսյան, 1896։ (315 էջ)։

Ճերիտեի բինարեր, Կ. Պոլիս, 1857—8։

Ճերիտեի հավատիս, Կ. Պոլիս։ (Խմբ. Խ. Ոսկանյան), 1843—1845։

Ճիհան, շաբաթաթերթ, խմբագիր Տիրան Քելեկյան, Կ. Պոլիս։ 1884—1885, թ. 1—32։

Մենմուայի Գավանիյե, Կ. Պոլիս։ Հրտրկ. Գ. Գրիգորյան, 1868։

Մենմուայի հավատիս (ամսաթերթ), Կ. Պոլիս։ Խմբագիր Հովսեփ փաշա Վարդան։ 1852—1870։

(Նախապես լույս տեսած է որպես ամսաթերթ, ապա վերածված օրաթերթի։ Ի վերջո փոխանցված է Հովհաննես Թոլայանի, որ վարած է թերթին խմբագրությունը մինչև 1883)։

Մենմուայը ֆինուն (պարբերաթերթ), Կ. Պոլիս։ 1863 (1 թիվ)։

Մենտոր, Մենմուայի Մեպահիսի մյուֆիտե, (պարբերաթերթ), Կ. Պոլիս։ Խմբ. Վահան Քյուրքճյան, 1886։ (Լույս տեսած է տարիի մը չափ. կիսամսյա)։

Մյունասիբի էրենիաս (շաբաթաթերթ. Պոլիս։ Խմբ.-հրտկ. Կարապետ Փանոսյան։ 1859—1863)։ (Վերջին տարին երկօրյայի վերածված)։

Մուսավերի ճիհան (Եռամսյա), Կ. Պոլիս։ Խմբագիր Տ. Գ. Քելեկյան, 1885։ (1 թիվ)։

Շարգ Սալնամեսի (տարեգիրք), Կ. Պոլիս։ Հրտրկ. Կ. Քեչիշյան, 1914։

Պիր Տոսրրն Սեսի (երկշաբաթաթերթ?), Պեյրութ։ Տպ. «Կաթոլիկ», 1927—1929...

Սեռայը Հազիզար (կիսաշաբաթաթերթ), Կ. Պոլիս։ 1870—1873... Ունեցած է հետևյալ երկու հավելվածական հրատարակությունները՝

Իլավե.— Արշամ Նուսխեսի—. (Հավելված Երեկոյան)...

Ռուզնամեի Սեռայը Հազիզար (տարեցույց)...

Սեր ձայնի նշմարտության, Ումումի միլլիյե, բոլիթիքիյե վե իլմիյե մյուֆալիգ զազեթես (շաբաթաթերթ), Կ. Պոլիս։ (Հրտրկ. Ա. Ճնահիրճյան), 1870։

(Ունեցած է նաև իր օրաթերթ հրատարակություններ, նույն թվին)։

Վարազայի հավատիս (լրագիր), Կ. Պոլիս։ Խմբ. Արսեն Թահմիսճյան (երկու տարիի չափ ալ Կ. Փանոսյան)։ 1863—1868...

Բանիյումա, (շաբաթաթերթ կրոնական, գիտական, բաղաքական), Կ. Պոլիս։ Արտոնատեր և պատ. տնօրեն Հ. Գ. Գրիգորյան։ Տպ. Օ. Արզուման, 1911—1914...

Ֆելեք Ալեսալեսի (պատկերազարդ կիսամսյա հանդես գրական և գիտական), Կ. Պոլիս։ Տեր և խմբագիր Հովհաննես Հ. Պալրգճյան, 1882—1885...

Ֆոար..., Հալեպ, 1867։

Գ.—ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՎ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐ ՀԱՅԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Ani, Revista de Cultura Armeana, Apare sub patronajul D-lui Prof. N. Jorga. Director: H. Dj. Struni, Bucareşti.

Anul I. Vol. I—IV. 1935—1936.

Anul II. Vol. I—IV. 1937—1938. (Հանդես Հայ Մշակույթի, ռումեն լեզվով)։

Ani, Anuar de Cultura Armeana. (Red.) H. Dj. Siruni. Bucareşti.

Anul I. 1941. (էջ 543)։

Anul II. 1942—1943. (էջ 687)։ Տարեգիրք, ռումեն լեզվով)։

Aurora, Revista, Bucarestl. 1905—1906. (Red.): V. Mestugean.

Ara. A Monthly Journal of Literature and Armenian Politic and History, Calcutta Ed. D. Beglar. 1892—1894.

Ararat, Revista lunara ilustrata, Bucareşti. (Red.): V. Mestugean. 1923—1942.

Ararat, Revista Mensual, Buenos Aires. 1944—1946...?

Ararat, A vos do povo Armenio, Sao Paulo Brasil. 1947—1952...

Armenia, Roma, 1939. (*Ամսաթերթ իտալերեն լեզվով, որպես «Հաշակ արևելյան մշակույթի»*):

Armenian Affairs (A Journal of Armenian Studies), 1949—1950...? (*Եռամսյա, նվիրված հայկական հարցերու՝ Հրատարակություն Ամերիկայի Հայ Ազգ. Խորհուրդի։ 116—128 էջ*):

Armenian News, A Paper for the Promotion of Interests in Armenia, Chigwell. (Edit.) G. Thoumaian, 1903—1904.

Armenian Quaterly, New York. Editor: Constant Zarian, 1946.

Armenien, Monatsblatt des Schweizerischen Hilfswerkes fur Persisch-Armenien, Thalwil, Zurich. (Red.) M. Piranian. 1917—1920..?

(*Նախապես լույս տեսած՝* Schweizerische Orient *անունով*)։

Avenir, Athenes, 1896.

Beitrage zur Armenischen Ethnologie, Budapest, 1897. (*Որպես հավելված՝* Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn *ազգագրական պարբերաթերթին։*)

Bulletin Armenien, Parait le 15 et le 30 de chaque mois, Paris, 1920.

Bulletin Arménologique (*Խմբագիր*) Jean Mecerian (*Հ. Հովհ. Մսըրյան*), Beyrouth, 1947—1948 *և* 1953 (*երկու պրակ*)։ („Melanges de l'Universite Saint Joseph", t. 27 et t. 30.)

Bulletin, d'Information Armenienne, Publie sous les auspices du Comite de Defense de la Cause de l'Armenie Turque, Paris, 1946—1947...?

Bulletin de l'Union Armeno-Georgienne, Paris, 1950.

Bulletin de l'Union des Médecins Arméniens, Paris, 1950.

Cahiers Drouot (*ամսաթերթ*), Redacteur Meroujan Barsamian (Jean Merou), Paris, 1934.

Cairo Wheckly, Cairo, 1905? (*Հրատ. Տ. Քելեկյան և Դ. Գալֆայան*)։

Caucasica, Zeitschrift für die Forschung der Sprachen und Kulturen des Kaukasus und Armeniens. (Verlag der Asia Major). Leipzig, 1924—1926... 1933...?

Circular of Armenian National Council of Amerika, New York, I, 1946.

Das neue Armenien, Mitteilungen des Armenischen Hilfkomitees zur Unterstützung arztlicher Mission und Evangelisation, Leipzig. Armenag S. Baronigian, 1920—1921.

Egyptian Grafic. Le Caire, 1902. (*Հրատ. Տ. Քելեկյան և Դր. Գալֆայան*)։

Est-Ouest, Correspondances en toutes langues. Division armenienne. Directeur: M. S. David Beg, Paris. 1902, № 1—80.

Gazetta Economique et Financiere, Constantinople. (*Շաբաթաթերթ. խմբ. Կար. Դարագայան*). *1887—1888*։

Gazette Financiere (*շաբաթաթերթ*), Constantinople. (*Խմբ. Դր. Գալֆայան*)։

Graal, Revista mensile d'Arte e Pensiero, Diretta de Hrand Nazariantz, Bari, 1946. (*Ամսաթերթ արվեստի և մտածման, իտալերեն։ Հրտկ. Հրանդ Նազարյան*)։

Gregoriana (*պաշտոնաթերթ Հայոց*), *լեհերեն*, Lwow, 1936—1938...

Haïastan, Revue mensuelle de la Jeunesse Armenienne. Paris. Le Gerant: A. Issaakian. Redaction: Armik Djamalian, 1939. (*16 էջ։ Վերջինթեր էջ 15-ը հատկացված՝ հայերեն դասընթացքի*)։

Forward *Հառաջ, անգլերեն ամսաթերթ, Ռանգուն (Բրմաստան)։ Խմբագիրներ՝ Մելքոն Տեր-Վարդանյան և Մ. Դասպարյան (1937—1941)*։

Hoosharar, New York՝ *Հ. Բ. Ը. միության Ամերիկայի շրջ. օրկան «Հուշարար»-ի անգլերենը*)։

Information Armenienne, Communique de Bureau de Presse, Paris, 1920...

Information Bureau of the American Committee for Armenian Independence, New York, 1919—1920..

Journal Asiatique de Constantinople, Constantinople (*խմբագիր Հովհաննես Հիսարյան*)։

La Patrie, Journal ottoman publie en français, politique, litteraire, scientifique, industriel, financier et commercial (*շաբաթաթերթ*), Constantinople, Directeur: Jacques M. Minasse, Redacteur en chef: Jean Minassian. 1908—1910.

L'Arene, Constantinople, 1913...? (*Դրական հանդես ֆրանսերեն լեզվով։ Խմբագիր Արմեն Տորյան*)։

La Réforme. Parait le mercredi et le samedi de chaque semaine (*կիսաշաբաթաթերթ*)։ Directeur: Etienne Oscan, Smyrne, 1867—1899.

La Revista Armenia. Organo de la Mission Armenio-Catolica en lengua castellana. Publication Mensual ilustrada. Buenos Aires, Argentine. 1930 *կշարունակվի*։

L'Echo Armenien, Journal humoristique et litteraire, Paris. 1905—1907.

Le Combat, Athenes, 1897. (*Թ. 1—3*)։ (*Խմբ. Պ. Պելեքյան*)։ (*Նվիրված ճնշված ազգերու իրավունքներու պաշտպանության*)։

Le Lundi, Constantinople, 1919–1922... (Շաբաթաթերթ ֆրանսերեն լեզվով։ Խմբագիր Սիմոն Խորեն)։

Le Monde Souterrain, Directeur-Fondateur: E. Utudjian, Paris,... 1954—կշարունակվի։ (40 էջ, մեծադիր)։

Le Orfane Armenie, Torino, 1927.

Les Cahiers de France, Revue des tendances de la Culture et des Arts de l'Epoque, Paris. Directeur Redacteur en chef: Meroujan Barsamian (Jean Merou). 1938—...

Les Nouvelles des expositions. Revue mensuelle, Paris. Directeur-Redacteur en chef: Meroujan Barsamian (Jean Merou). Paris.... 1933—1937.

Liber... (Աշակերտական թերթ Լապարյան նեմարանի). Մոսկվա, 1905?

Lipanan, Supplement hebdomadaire d'opinion et d'informations publiques, Beyrouth. 1930—1931...

Mercure d'Orient, Paris. (Խմբ. Հրանդ Ն. Թորոսյան) 1933—1940...?

Mitteilungen über Armenien, Vierteljahrschrift fur die Armenier freunde in der Schweiz... 1930—1931, 1932—... 1952... Basel.

Mitteilungsblatt, Berlin. 1938—... (Տեղեկատու թերթ հայ և գերման ընկերության)։

Moniteur Litteraire et Financier, Marseil. 1880-ական թվականներուն։ (Շաբաթաթերթ։ Հրատարակիչ-խմբ. Եղիա Տեմիրճիպաշյան՝ 2 տարի).

News Bulletin of the Armenian Missionary Association of America, New York, 1950.

Pages medicales de Constantinople, Constantinople, 1922. (Բժշկական հանդես։ Խմբ. դոկտ. Հովհաննես Արթինյան)։

Politique morale, Revue de la Poesie et de la Science, par Charles Andjalian, Le Caire, 1867—1868. (թ. 1—13)։

Poslaniec Św. Grzegorza, Illustrowany miesiecznik Lwowskiej Archidiecezji Obrzadku Ormanskiego. Lwow, 1927—1932... («Բանբեր Ս. Գրիգորի», պատկերազարդ ամսաթերթ Լվովի Հայկական արքեպիսկոպոսական ընկերության։ Լեհերեն լեզվով)։

Pro Armenia, Numero unico per cura del periodico. Il Lavoratore. Italiano. Milano, 1896. (Լույս տեսած է 1 թիվ)։

Pro Armenia, A Monthly Journal for the Promotion of Armenian Interests. London, 1905. (Լույս տեսած՝ 1 թիվ միայն)։

Respublica Armenia. Organe independant de Combat, Redige par un Comité de Redaction, Paris, 1946. (Կիսամսյա, ֆրանսերեն լեզվով. Հրատ. Պ. Վահե)։

Revue des Balkans, Politique-Diplomacie--Finances, Paris. Directeur Leon Savadjian. 1919—1920...

Revue des Etudes Armeniennes, Publiee par la Societe des Etudes Armeniennes, sous la direction de A. Meillet et Fr. Macler, Paris, 1920—1953. (Հատոր I—11)։

Schweizerische Orient-Mission, Organ der Schweizerischen Missionsarbeit fur Persische-Armenien. Herausgegeben von M. Piranian, Thalwil. 1916—1917. (1917-ի 2-րդ կեսեն շարունակված՝ Armenien անունով)։

The Ararat Monthly, Editor P. M. Aivad. New York, 1892—...

The Armenia Spark, An Armenian English Bi-Weekly, California, 1946—7...

The Armenian Bureau, London. 1920.

The Apmenian Record. The Independent Armenian Review in English, Los Angeles (Calif.), 1931.

The Bulletin of Armenian Theological Seminary of the Catholicate of Antelias, Antelias, 1955...

The Oriental World. New York, 1913—1914... (Ամսաթերթ. նախապես լույս տեսած Armenia անվան տակ)։

The Weekly Bulletin of the Armenian Evang. Church, New York, 1930...?

Zenith, Revue Culturelle Armenienne, Paris, 1946.

Вестник Комитета помощи Армении, Москва, 1924? (Հրատարակություն Հայաստանի օգնության կոմիտեի Մոսկվայի մասնաճյուղի)։

Возрождающаяся Армения, Орган Московского Комитета помощи Армении, Москва, 1926.

Федерация, Македоно-Арменско списание, Т. Пазарджик. Редактор: Г. Манчев. 1905—1906, թ. 1—10։ (Թիվ 1-ը 32 էջ. մեծցյալ թիվերը միջին հաշվով 15—16 էջ)։

Կասկած չկա, թե մեր այս լրացումներին դուրս կան նաև ուրիշ հարյուրավոր պարբերականներ, որոնք հետու մնացած են մեր տեսադաշտեն։ Ժամանակ է, որ այդ ուղղությամբ լուրջ և սիստեմատիկ աշխատանք տարվի։ Հայ մամուլի ուսումնասիրությամբ զբաղվելու համար հիմնական առաջադրանք պետք է հանդիսանա առաջիս առթիվ հայ պարբերական մամուլի նոր և լիակատար ցուցակի մը պատրաստությունը, նկատի ունենալով որ ցարդ եղածը պակասավոր է և անբավարար։ Ինչպես ըսված

է այլուր, անհրաժեշտ է սփյուռքահայ բազմացրիվ ու լայնածավալ մամուլի ցարդ անծանոթ մասը լույսին բերել։ Նման աշխատանքի մը համար հարկ է սակայն չդոհանալ անցյալեն փոխանցված կամ ուրիշներե լրացված ցուցակներով, որոնք բավարար չեն տալու վերջնական թիվը հայ պարբերական մամուլին։ Առ այդ կկարծենք թե կարելի էր լավագույն արդյունքներու հասնիլ, կապ հաստատելով սփյուռքահայ մեր կարևոր դրապահոցներու և գրական շրջանակներու հետ (զույգ մը Մխիթարյան հաստատություններ, Փարիզի Նուպարյան Մատենադարան, Երուսաղեմի Վանք. կ. Պոլիս ևն., հրատարակչություններ, թերթերու խմբագրություն, գրավաճառանոցներ, միություններ, անհայտ մտավորականներ ևն.)։ Նվիրատվության, փոխանակության և ի հարկին՝ վճարման փոխարեն, հետամուտ ըլլալ, մասնավոր հարցարաններու օժանդակությամբ ամբողջացնելու Հայաստանի դրապահոցներուն մեջ պակսող պարբերականներու հավաքածուները, կամ առնվազն ունենալ ճշգրիտ տեղեկություններ անոնց մասին։

Այս նախապատրաստական, բայց էական աշխատանքեն հետո ինքնին անհրաժեշտ կդառնա պատրաստություն նաև հիմնովին վերամշակված նոր բիբլիոգրաֆիայի մը, որուն վերին հսկողությունն ու կազմակերպումն ի պաշտոնե պետք է ստանձնե Հայկական Նոր Պետական Դրապալատը, առ այդ սերտ համագործակցության հրավիրելով այդ պատասխանատու գործին հմուտ անձեր։

ՆԵՐՍԵՍ ԴԱՍԱՊՅԱՆ

Պլովդիվ (Բուլղարիա)

Ս. Ղ. ՂԱԶԱՐՅԱՆ. *Միջին հայերեն.* Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչություն, Երևան, 1960, 301 էջ, գինը 94 կ.։

1960 թ. Հայկական ՍՍՌ ԳԱ հրատարակությամբ լույս տեսավ պրոֆ. Ս. Ղազարյանի «Միջին հայերեն» աշխատության առաջին գիրքը, որը նվիրված է միջին հայերենի հնչյունաբանության մանրակրկիտ հետազոտմանը։

Միջին հայերենը հայ գրական լեզվի պատմության երեք փուլերից մեկն է, որը հաջորդել է մեր հին գրական լեզվին՝ գրաբարին (V—X դդ.) և նախորդել նոր գրական լեզվին՝ աշխարհաբարին (XVII—XX դդ.)։

Միջին հայերեն գրական լեզուն վիթխարի դեր է խաղացել հայ ժողովրդի կյանքում, հատկապես նրա մշակույթի զարգացման ու մտավոր կյանքի առաջընթացի գործում։ Հաջողությամբ կատարելով գրական լեզվի ֆունկցիաները, իր գոյության ընթացքում նա ունեցել և կատարել է հասարակական կարևոր դեր։ Միջին հայերենը X դարում արդեն անհասկանալի դարձած գրաբարի իրավունքները սահմանափակող, նրա ֆունկցիաներն ու հասարակական դերը պահանջող և հետագա աշխարհաբար գրական լեզուն նախապատրաստող մի անհրաժեշտ ու յուրատեսակ միջին օղակ էր։ Արդի հայ գրական լեզվի բազմաթիվ իրողություններ ձևավորվել ու մշակվել են հայ գրական լեզվի միջին շրջանում և ուղղակի կապվում են միջին հայերենի հետ։

Ասվածից երևում է, թե որքան կարևոր նշանակություն ունի միջին հայերենի ուսումնասիրությունը։ Եթե սրան ավելացնենք նաև այն, որ դրաբար և աշխարհաբար գրական լեզուների համեմատությամբ միջին հայերենն անհամեմատ քիչ է հետազոտվել և որ առ այսօր հրապարակի վրա չկա այդ գրական լեզվի մանրամասն ամբողջական նկարագիրն ու նրա պատմության շարադրանքը, որից կարողանան օգտվել մեր բուհերի մասնագիտական ֆակուլտետների ուսանողներն ու հայոց լեզվի պատմությամբ հետաքրքրվողները, ինքնին պարզ կդառնա, թե որքան շնորհակալ գործ է կատարել պրոֆ. Ս. Ղազարյանը՝ ձեռնարկելով միջին հայերենի մշակման ուսումնասիրությանը։

Պրոֆ. Ս. Ղազարյանի «Միջին հայերեն» աշխատության հիշյալ գիրքը բաղկացած է երկու հիմնական մասից՝ «Ներածական մաս» և «Միջին հայերեն»։

Առաջին մասում հեղինակը համառոտ, բայց բավականաչափ հարգող ներկայացրել է հայ հին գրական լեզվի՝ գրաբարի լեզվական հիմնական առանձնահատկություններն ու հետագա փոփոխությունները։ Սա շատ կարևոր է թե՛ միջին հայերենի նախորդող շրջանի լեզվական որակի մասին մի ամբողջական պատկերացում կազմելու, թե՛ գրաբարի ու միջին հայերենի լեզվական իրողությունները համեմատելու, թե՛ գրական լեզվի փոփոխության ընթացքն առավել լավ պատկերացնելու տեսակետից։

Գրաբարն ունեցել է իր հնչյունական համակարգը և միջին հայերենից տարբեր իր